

Zpravodaj

Výzkumného ústavu odborného školství

č. 5

Monotematické číslo

(20. května)

Výzkumný ústav odborného školství padesátiletý

Retrospektivní pohled na jeho výzkumnou činnost

1. Návrhy nové koncepce profesní přípravy	5
Příprava k výkonu dělnických a obdobných povolání	5
Příprava k výkonu technických a hospodářských funkcí	9
Koncepce rozvoje odborného vzdělávání	10
2. Zjišťování požadavků, které má profesní příprava uspokojovat	11
Požadavky týkající se přípravy k výkonu dělnických a obdobných povolání	12
Požadavky týkající se přípravy k výkonu technických a hospodářských funkcí	13
3. Transformace požadavků do pojetí, cílů a obsahu profesní přípravy	15
4. Pedagogické projektování	16
5. Obsah vzdělávání	19
Pojetí struktury a obsahu přípravy mládeže pro dělnická povolání	19
Společný základ odborného vzdělávání	20
Všeobecné vzdělávání v odborném školství	20
6. Maturitní zkoušky	23
7. Odborný výcvik	24
8. Učni, žáci, absolventi odborného školství	25
Výzkumy učňů	25
Výzkumy žáků středních odborných škol	26
Výzkum absolventů středních odborných učilišť	27
9. Informace o profesní přípravě v zahraničí	27
10. Další výzkumné práce	29
11. Struktura výzkumných úkolů a způsoby zveřejnění jejich výsledků	31
12. Pedagogika odborného školství	31
Stručná historie knihovny VÚOŠ	32

**Ústav je vědeckovýzkumnou institucí pro řešení pedagogických otázek středních škol a zařízení, jež připravují mládež a dospělé pro výkon povolání. ...
Ústav řeší na základě teoretických a empirických výzkumů specifické otázky teorie a koncepční otázky praxe dalšího rozvoje a zkvalitňování středoškolské přípravy pro povolání ...**

Ze statutu Výzkumného ústavu odborného školství v Praze

Před padesáti lety – 13. září 1950 – bylo založeno Studijní a informační středisko pro hospodářské nauky, které se postupně proměnilo ve Výzkumný ústav odborného školství¹. Tomu bylo uloženo, aby se soustavně a cílevědomě zabýval problematikou profesní přípravy ve středním článku školské soustavy. V souladu s očekáváním svého zřizovatele, Ministerstva školství, plnil především různé operativní úkoly. Postupně však zařazoval do svých plánů i úkoly výzkumné povahy. Zpočátku bylo jejich cílem shromáždit věrohodné poznatky o fungování odborného školství a jeho jednotlivých článků v naší republice i v zahraničí a postihovat faktory, které determinují funkce, pojetí, cíle, obsah i formy profesní přípravy. Během času přibývalo úkolů teoretické povahy zaměřených na objasňování podstaty odborného vzdělávání a na vytváření metodologických nástrojů pro tvorbu koncepce vzdělávání v odborném školství i pro zpracování návrhů na optimalizaci jeho jednotlivých částí a prvků.

Výsledky řešení těchto úkolů jsou obsaženy ve více než 430 studiích a výzkumných zprávách² i ve stovkách článků publikovaných v různých odborných časopisech a sbornících. Ty jsou významným zdrojem informací o odborném školství a o jeho vývoji. Kromě toho obsahují i mnoho teoretických úvah a praktických návrhů na zvyšování funkčnosti odborného vzdělávání. Tvoří tak rozsáhlý fond věcných i metodologických poznatků, z nichž některé upadly v zapomenutí a zůstávají nevyužity při řešení obdobných úkolů dneška. Je to škoda, a proto chceme při příležitosti padesátého výročí vzniku Výzkumného ústavu odborného školství výzkumnou činnost tohoto pracoviště alespoň zčásti připomenout. S ohledem na její rozsah a tematickou rozrůzněnost ji nemůžeme představit v úplnosti. Vybrali jsme z ní to, co podle našeho názoru výrazně přispělo k poznání a řešení základních problémů vzdělávání v odborném školství a co obohatilo soubor nástrojů použitelných při výzkumu profesní přípravy. Větší pozornost záměrně věnujeme starším pracím. Je tomu tak kromě jiného proto, že ty bývají obtížně dostupné a jsou proto méně známé než materiály vzniklé v posledních letech.

Nepochybujeme, že mnohé čtenáře překvapí, kolik záměrů výzkumných úkolů a kolik myšlenek i postřehů obsažených ve zprávách o jejich řešení je aktuálních i dnes.

Anna Konopásková, Ivan Švanda

¹ Kontinuitu těchto proměn zachycuje Základní ustanovení Statutu VÚOŠ: „VÚOŠ byl zřízen výnosem ministra školství a kultury ze dne 26. listopadu 1962 z Ústavu odborného školství v Praze; Ústav odborného školství vznikl ze Studijního a informačního ústavu odborného školství výnosem ministerstva školství a kultury ze dne 5. září 1958; Studijní a informační ústav odborného školství vznikl ze Studijního a informačního střediska pro hospodářské nauky zřízeného výnosem ministerstva školství, věd a umění ze dne 13. září 1950.“ Věstník ministerstva školství a ministerstva kultury ČSR, 1981, č.5, s.63.

² Švanda, Ivan: Přehled výsledků výzkumu problematiky odborného školství (1967 – 1996). [S doplňky za léta 1997 až 1999.] Praha, VÚOŠ 1996. 56 s.

Jedním z předělů v historii Výzkumného ústavu odborného školství je rok 1962. S platností od 1. prosince toho roku byl tehdejšímu Ústavu odborného školství udělen statut výzkumného pracoviště. Zpočátku se tato změna projevila nejzřetelněji v rozšíření jeho názvu. Úkoly výzkumné povahy se i poté v ročních plánech práce vyskytovaly méně často než úkoly organizační a operativní. Nešlo ještě o záměr cílevědomě a soustavně reflektovat problematiku odborného vzdělávání. Rodily se spíše z osobní iniciativy některých pracovníků, kteří se snažili výzkumným šetřením lépe poznávat situaci v oborech, za něž odpovídali, a spolu s tím shromažďovat argumenty ve prospěch navrhovaných dílčích opatření.

Tato situace měla několik příčin, z nichž tři byly rozhodující:

- ❑ Většina pracovníků Výzkumného ústavu odborného školství si zpočátku málo uvědomovala důsledky změny charakteru ústavu. Domnívali se, že i nadále zůstává jeho hlavním, ne-li jediným úkolem poskytovat materiální a metodickou pomoc pracovníkům škol. Jádrem materiální pomoci byla distribuce osnov, metodická pomoc v souladu s tehdejšími představami spočívala především ve „zobecnování pokrokových zkušeností praxe“ a v jejich předávání vyučujícím. Pro takto chápané aktivity ústav neměl zapotřebí vytvářet hlubší teoretická východiska.
- ❑ Ve Výzkumném ústavu odborného školství byl zpočátku značný nedostatek pracovníků, kteří měli pro řešení výzkumných úkolů potřebnou kvalifikaci. Do ústavu přicházeli nejčastěji starší učitelé a ředitelé učňovských nebo odborných škol, u nichž se oceňovaly především jejich praktické zkušenosti. Nově přijímaní pracovníci byli převážně absolventy vysokých škol technického nebo ekonomického zaměření, kteří měli sklon význam pedagogického výzkumu podceňovat.
- ❑ Ministerstvo školství náležitě nevyužívalo své výzkumné základny a ukládalo jí jen málo úkolů, které by vyžadovaly realizaci výzkumných šetření.

Ke změně docházelo postupně. Vedení ústavu si uvědomovalo potřebu náležitě rozvinout výzkumnou činnost a podporovalo proto pracovníky, kteří si chtěli zvýšit kvalifikaci nebo ji rozšířit studiem pedagogiky. Těm, kteří měli odpovídající vysokoškolské vzdělání, usnadňovalo pomocí různých seminářů a školení vědeckou přípravu. Výrazný podnět k zintenzívnění výzkumných prací přišel i zvenčí. V souvislosti s úvahami o reformě ekonomického systému, které probíhaly počátkem šedesátých let, se ukázalo, že učňovské školství ve své tehdejší podobě není s to připravovat kvalifikované dělníky a obdobné pracovníky tak, aby se mohli účinně podílet na projektovaných změnách československé ekonomiky. Převládlo přesvědčení, že k nápravě nemohou postačovat dílčí úpravy některých částí učňovského školství a že je proto nutné přistoupit k jeho zásadní přeměně. Jinak byly hodnoceny střední odborné školy. Ty se považovaly za relativně stabilní článek školské soustavy a požadovalo se pouze, aby v nich byl průběžně inovován obsah vzdělávání. Výzkumnému ústavu odborného školství bylo proto uloženo, aby vypracoval novou koncepci přípravy mládeže na dělnická povolání³ a aby předložil návrhy na zdokonalení obsahu vzdělávání technickohospodářských pracovníků (jak se tehdy označovalo vzdělávání ve středních odborných školách různého zaměření)⁴.

Hlavní pozornost se soustřeďovala na **zpracování koncepce přípravy mládeže na dělnická povolání**. (Přestalo se mluvit o učňovském školství, protože v té době se asi 12 % mládeže příslušných populačních ročníků připravovalo k výkonu povolání v pracovním

³ Základní koncepční úkol II-3-e Vypracovat koncepci vývoje, obsahu a organizace přípravy dorostu pro povolání v učňovském poměru.

⁴ Základní koncepční úkol II-3-d Vypracovat komplexní návrh na prohloubení přípravy středních odborných pracovníků do roku 1975; Vyjasnit postavení středních odborných škol v naší školské organizaci v perspektivě příštích dvaceti let.

oměru.) Garantem úkolu byl Výzkumný ústav odborného školství a od roku 1967 se na jeho řešení podílela i pracoviště patnácti resortů. Šlo převážně o výzkumné ústavy zřizované jednotlivými resortními ministerstvy a jinými ústředními orgány. (V šedesátých letech byla hlavní odvětví národního hospodářství řízena samostatnými ministerstvy, v čele svazů výrobních a spotřebních družstev stály jako „ústřední orgány“ jejich ústřední rady.) Zástupci jednotlivých odvětví byli k práci na koncepci přípravy mládeže pro dělnická povolání přizváni jednak proto, že se příslušná resortní ministerstva podílela spolu s Ministerstvem školství na řízení profesní přípravy, jednak proto, že se zásadně změnil přístup k projektování této přípravy. Velkou zásluhu na tom měli pracovníci olomoucké laboratoře Výzkumnému ústavu odborného školství, kteří byli pověřeni přípravnými pracemi na tvorbě nové koncepce. Ti formulovali a postupně prosadili tezi, že „oblast přípravy je podřízena oblasti potřeby“. Z uznání této premisy vyplývalo, že školství není kompetentní k tomu, aby samo určovalo koncepci a obsah profesní přípravy. Při tvorbě pedagogických dokumentů pro odborné školství již proto nebylo možné vycházet jen ze zkušeností pracovníků odborných učilišť a učňovských škol, jak tomu bylo do té doby. Východiskem pro zpracování těchto dokumentů se staly poznatky o kvalifikačních požadavcích profesí. Začaly se proto hledat způsoby, jak je identifikovat a zjišťovat. Na této činnosti se nutně museli podílet pracovníci resortů a významných podniků, kteří znali současnou podobu povolání, byli obeznámeni s perspektivními plány jejich rozvoje a kromě toho mohli díky své pozici postihnout charakter dělnických činností v rámci celých odvětví.

Již při úvodních úvahách o postupu prací na nové koncepci přípravy mládeže na dělnická povolání se ukázalo, že úkol nelze odpovědně splnit dříve, než budou k dispozici teoretické studie, které objasní povahu problémů profesní přípravy a souvislosti mezi nimi, a než se podaří pomocí empirických šetření shromáždit informace o reálných požadavcích na kvalifikaci pracovníků vykonávajících dělnická a obdobná povolání. To bylo podnětem k založení několika dílčích výzkumných úkolů a později i k vypracování **Návrhu programu vědeckovýzkumné práce v profesní výchově mládeže v ČSSR**⁵. Ten vymezil základní okruhy výzkumných činností, které mají pro rozvoj odborného školství klíčový význam. K nim patří zjišťování požadavků na kvalifikaci pracovníků připravujících se odborným vzděláváním k výkonu povolání (analýzy profesních polí a jiné vhodné postupy), vyvozování důsledků ze zjištěných poznatků pro odborné vzdělávání (pedagogické projektování obsahu, forem a prostředků odborného vzdělávání), zvyšování funkčnosti obsahu vzdělávání v odborném školství (koncepce obsahu vzdělávání a jeho jednotlivých složek), verifikace přijatých opatření (hodnocení jejich konzistentnosti a adekvátnosti přijaté koncepce), evaluace výsledků vzdělávání (úspěšnost absolventů), sledování žáků v procesu odborného vzdělávání, zpracovávání poznatků o vývoji systémů profesní přípravy v zahraničí (srovnávací pedagogika) a didaktika odborného výcviku. S ohledem na odpovědnost Výzkumného ústavu odborného školství za přípravu učebnic a materiálních didaktických prostředků pro odborné školství byla pozornost věnována i teoretickým základům tvorby těchto edukačních nástrojů. Koncem sedmdesátých let se rozvíjely i práce týkající se řízení odborného školství a jeho institucí, v devadesátých letech vznikla potřeba intenzivněji sledovat situaci na trhu práce.

Během doby se ukázalo, a to i při konfrontaci s programy výzkumů odborného vzdělávání a profesní přípravy v zahraničí, že toto vymezení klíčových témat výzkumu je správné – i když se charakter jednotlivých témat s ohledem na společenský a ekonomický kontext různě proměňoval.

⁵ Císař, Václav a kol: Návrh programu vědeckovýzkumné práce v profesní výchově mládeže v ČSSR na léta 1974-80. Praha, VÚOŠ 1973. 55 s.

1. Návrhy nové koncepce profesní přípravy

Práce na koncepci profesní přípravy započaly, jak již bylo uvedeno, v roce 1967. Bylo při nich možno zčásti využít zkušeností získaných v předchozím období při řešení úkolů nazvaných **Hypotéza vývoje pracovního profilu odborného dělníka a středního odborného pracovníka v odvětví strojírenství**⁶ a **Pojetí struktury obsahu vzdělání na SOŠ**⁷. Cílem prvního zmíněného úkolu bylo pomocí empirických šetření postihnout, jaký vliv na požadavky týkající se kvalifikace pracovníků má stupeň technického rozvoje ve strojírenských podnicích. Druhý úkol měl spíše úvahový charakter. S ohledem na rozdílnost obou úkolů nebylo jejich řešení koordinováno – a bez žádoucí koordinovanosti postupovaly i následující práce prováděné v rámci tzv. základních koncepčních úkolů. Příčinou byla nejen rozdílná situace, v níž se nacházela příprava na dělnická povolání a příprava k výkonu technických a hospodářských funkcí, ale i skutečnost, že každou z uvedených složek odborného školství řídil jiný útvar Ministerstva školství a prosazoval přitom odlišnou představu o cíli a postupu řešení úkolu.

Příprava k výkonu dělnických a obdobných povolání

Práce na koncepci přípravy k výkonu dělnických a obdobných povolání byly narušovány různými změnami v zadání a nepostupovaly proto plynule. Nejprve byl nově vznesen požadavek, aby reforma učňovského školství proběhla současně s reformou ostatních částí školské soustavy, s níž se počítalo v polovině sedmdesátých let. Tím se zkrátil čas potřebný k řešení úkolu. Kromě toho Ministerstvo školství začalo přijímat různá přechodná opatření, která měla usnadnit přeměnu zařízení pro přípravu učňů ve střední školy, rovnocenné gymnáziím a středním odborným školám. Nejvýznamnější z těchto opatření vyplynula z tzv. Zásad obsahové a organizační přestavby přípravy mládeže pro dělnická povolání, schválených vládou ČSSR v roce 1973. Základními inovacemi, které se podle těchto Zásad realizovaly, bylo zavádění čtyřletých učebních oborů zakončených maturitou, zřízení středních škol pro pracující, které obsahově navazovaly na tříleté učební obory a umožňovaly jejich absolventům získat úplné střední vzdělání, a experimentální ověřování jednoleté přípravy mladistvých pro dělnická povolání. V obsahu přípravy mládeže na dělnická povolání se akcentovaly jeho teoretické prvky a byla posílena jeho všeobecně vzdělávací složka. Některá z těchto opatření byla v souladu s představami o koncepci přípravy na dělnická povolání, jak byla zpracovávána ve VÚOŠ. Jejich realizace se však od těchto představ nejednou z různých důvodů odchylovala.

Rušivé vnější zásahy do práce na koncepci přípravy na dělnická povolání a chaotické prosazování dílčích reformních kroků nakonec vedly k tomu, že ucelený a konzistentní projekt reformy přípravy na dělnická povolání nevznikl. Byly však v několika verzích zpracovány **důležité výchozí materiály**. Ty obsahovaly podrobné hodnocení dosavadního vývoje přípravy na dělnická povolání, výsledky analýz změn v obsahu a v charakteru dělnické práce zjištěných pomocí šetření v podnicích využívajících progresivní technologické postupy a z expertních vyjádření resortních výzkumných institucí, komentované popisy způsobů profesní přípravy v zahraničí a hlavní teze a zásady vyjadřující představu o moderní profesní přípravě⁸.

⁶ Zajíček, Zdeněk: Hypotéza vývoje pracovního profilu odborného dělníka a středního odborného pracovníka v odvětví strojírenství. Praha, VÚOŠ 1964. 131 s.

⁷ Boháč, Antonín: Otázky perspektivního vývoje středního odborného školství. Odborná škola, 13, 1965/66, č. 4, s.73-77 a č. 5, s.97-100.

⁸ Nejvýznamnější zdroje informací o pracích na tvorbě koncepce přípravy na dělnická povolání v sedmdesátých letech:

Pracovníci olomoucké laboratoře VÚOŠ se později pokusili podat ucelenější obraz záměrů prosazovaných při řešení uvedeného úkolu⁹. I oni přitom konstatovali, že „teoretická koncepce přípravy mládeže pro dělnická povolání není soustavně formulována a je rozptýlena v řadě teoretických prací VÚOŠ“. Postupovali ve své práci tak, že analyzovali různá realizační opatření, která utvářela podobu přípravy na dělnická povolání v polovině sedmdesátých let, a sledovali, zda a jak se do nich promítly představy o moderní profesní přípravě formulované v pracích VÚOŠ. Nepodařilo se jim však důsledně odlišit to, co v těchto opatřeních bezprostředně vychází z oněch koncepčních záměrů, od toho, co do nich vstoupilo v důsledku intervence různých vnějších činitelů.

I když práce na tvorbě koncepce přípravy mládeže na dělnická povolání nevyústily v ucelenou představu o podobě funkční profesní přípravy, měly velký **význam pro kultivaci metodologie výzkumu v oblasti odborného vzdělávání**. To, že se začal důsledně respektovat determinující vliv vývoje kvalifikované práce na profesní přípravu a že se bral ohled na řešení záležitostí profesní přípravy v zahraničí, otvíralo nový pohled na funkce odborného školství a na jeho postavení v rámci vzdělávacího systému. Takový přístup účinně omezoval vliv voluntaristických přístupů k tvorbě koncepce profesní přípravy a bránil prosazování ideologicky podmíněných požadavků na vzdělávání učňů. Zkušenosti získané při tvorbě koncepce profesní přípravy ovlivnily na dlouhou dobu výzkumné aktivity ústavu. Uplatnily se v dalších úkolech, které se týkaly postupů při zjišťování kvalifikačních požadavků profesí, přeměny těchto požadavků v obsah vzdělávání v odborném školství, tvorby základních učebních dokumentů, projektování adekvátních forem odborného vzdělávání – učebních oborů a jejich soustavy, verifikace vytvořených projektů a jejich experimentálního ověřování, i úkolů, které objasňovaly funkce vzdělávání v odborném školství a z nich vyplývající důsledky pro jeho koncepci, nebo které vytvářely širší poznatkovou základnu využitelnou při plnění operativních úkolů ústavu.

Hlavní zjištění, k nimž se dospělo pomocí analýzy poznatků o vývoji kvalifikované práce shromážděných při empirických šetřeních v podnicích, **byla formulována v několika základních tezích**:

- ❑ Vývoj požadavků na kvalifikaci pracovníků je určován rychlostí vědeckotechnického rozvoje.
- ❑ Vědeckotechnický rozvoj neprobíhá ve všech odvětvích stejně rychle, proto je nutno přípravu na dělnická povolání diferencovat, a to nejen s ohledem na rozdíly mezi různými povoláními (povolání ve výrobě – povolání ve službách, povolání v průmyslových podnicích – povolání v řemeslnických provozech), ale i s ohledem na rozdíly uvnitř jednoho povolání (dané různou mírou složitosti prací – odtud pramení požadavek na přípravu v oborech lišících se délkou i obsahem).
- ❑ Pro rozhodování o přípravě na dělnická povolání je důležitější zkoumat kvalifikovanost práce v podnicích než kvalifikaci pracovníků. Kvalifikovanost práce odráží komplexnost pracovních úkolů a zahrnuje i vývojové aspekty.
- ❑ Struktura pracovníků v podnicích, v nichž se uplatňují technické a organizační inovace, je kvalitativně i kvantitativně odlišná od struktury pracovníků v podnicích tradičních. V tradičních podmínkách se kategorie dělníků a techniků odlišují a ostře oddělují,

Zajíček, Zdeněk a kol.: Návrh zásad pro vypracování nové koncepce profesní přípravy. Praha, VÚOŠ 1970. 52 s.
Zajíček, Zdeněk a kol.: Koncepce vývoje obsahu a organizace profesní přípravy mládeže. Praha, VÚOŠ 1971. 348 s.

Zajíček, Zdeněk – Tvrdek, Václav – Kodýtek, Adolf – Aulehla, Vladimír – Rakovský, Ota – Doleček, Josef – Janyš, Bohumil – Čepek, Pavel – Řešátko, Miloš: Úvodní studie k návrhu nového systému profesní přípravy mládeže v ČSSR. Praha, VÚOŠ 1972. 184 s., 5 příl.

⁹ Zajíček, Zdeněk – Aulehla, Vladimír – Šimek, Dušan: Verifikace teoretického modelu přípravy mládeže pro dělnická povolání. Praha, VÚOŠ 1981. 116 s.

v progresivních podmínkách se sblíží a prolínají. (Odtud vychází požadavek na posílení teoretické složky profesní přípravy.)

- ❑ Dělnické činnosti se liší svou náročností a lze je podle toho rozdělit do čtyř kvalifikačních stupňů. (Proto se požadovala analogicky diferencovaná příprava na dělnická povolání.)
- ❑ Obsah profesní přípravy se odvozuje od tzv. žádané kvalifikace. Vedle ní existuje i nominální kvalifikace, vymezená tarifními katalogy, získaná kvalifikace, která je dána vzděláváním a profesní zkušeností, a faktická kvalifikace, kterou reálně disponují jednotliví pracovníci.
- ❑ Rozdíly v požadavcích na kvalifikaci k výkonu pracovních činností různé úrovně náročnosti v rámci jedné profese jsou mnohem větší než rozdíly v požadavcích na výkon pracovních činností stejné úrovně náročnosti v různých profesích. (To byl argument proti snaze vytvářet stupňovité obory přípravy.)
- ❑ Mezi kvalifikačními požadavky jednotlivých povolání jsou takové, které jsou stejné nebo podobné ve velkých skupinách povolání. (To byl argument ve prospěch požadavku zařazovat na začátek učební doby „základní odbornou přípravu“ nebo zavádět v učebních dokumentech příbuzných učebních oborů „společné základy profesní přípravy“.)
- ❑ Z analýz perspektivních plánů odvětví i z rozborů pracovních činností je zřejmé, že vznikají nová povolání. Je však zapotřebí rozlišovat povolání opravdu nová a povolání, která jsou jen novou podobou povolání tradičních.
- ❑ V požadavcích na profesní přípravu se střetávají zájmy podniků i nadpodnikových orgánů, zaměřené na utilitární uspokojení aktuální potřeby pracovních sil, se zájmy celospolečenskými, které sledují zvýšení vzdělanostní úrovně a rozšíření kvalifikačních předpokladů absolventů profesní přípravy.

S oporou o tyto poznatky a o informace týkající se systémů profesní přípravy v zahraničí byly formulovány **hlavní zásady pro vypracování nové koncepce přípravy na dělnická povolání:**

- ❑ Příprava na dělnická povolání musí počítat s tím, že se neustále obnovuje rozpor mezi oblastí výkonu povolání a oblastí přípravy. Není však žádoucí uvažovat o jednorázové reformě, změny v přípravě na dělnická povolání musí probíhat trvale. Nezasáhnou však všechny obory stejnou měrou a ve stejné době, protože i jednotlivá odvětví se vyvíjejí nerovnoměrně. Změny v profesní přípravě musí reagovat nejen na současné požadavky profesí, ale i na požadavky očekávané, o nichž se předpokládá, že se budou aktualizovat v příštích 10 – 15 letech.
- ❑ Příprava na dělnická povolání musí být součástí školského systému a musí otevírat cesty k dosažení vzdělání nejvyšší úrovně. V souvislosti s tím se musí změnit postavení učňů (kteří se připravují na základě učební smlouvy) v postavení žáků.
- ❑ Příprava na dělnická povolání musí být vertikálně i horizontálně diferencovaná, musí zahrnovat jak počáteční vzdělávání, tak další vzdělávání.
- ❑ Příprava na dělnická povolání musí poskytovat i všeobecné vzdělání. (Zpočátku se uvažovalo o „profesně modifikovaném“ všeobecném vzdělání, chápaném především jako základ pro odborné vzdělávání. Zdůrazňovala se průpravná funkce všeobecného vzdělání. Později se v souvislosti s prosazováním pojetí profesní přípravy jako jednoho z druhů středního vzdělání požadavek „profesně modifikovaného“ všeobecného vzdělání opustil.) Musí se zaměřovat i na rozvíjení morálních kvalit osobnosti, a to zvláště těch, které se stále častěji stávají nezbytnou součástí předpokladů pro výkon povolání.
- ❑ Příprava na dělnická povolání musí začínat základní odbornou přípravou, tj. široce pojatým teoretickým základem odborného vzdělávání doplněným obecně použitelnými dovednostmi. Základní odborná příprava může být ve své první polovině shodná pro všechny obory nebo alespoň pro obory technologicky příbuzné. Jednou z jejích funkcí je

funkce orientační, má umožnit žákům lépe poznat svět práce a odpovědněji si vybírat jednotlivé směry přípravy.

- ❑ Na základní odbornou přípravu naváže příprava specializovaná. Na některé vysoce odborné a náročné činnosti by se však žáci měli připravovat až po složení závěrečných zkoušek ve škole studijního typu.
- ❑ Příprava k výkonu vysoce náročných profesních činností by měla mít stejný charakter jako příprava techniků a měla by se uskutečňovat stejným způsobem.
- ❑ Systém přípravy na dělnická povolání musí zahrnovat přípravu k výkonu činností všech úrovní kvalifikovanosti – od zaučení až po odborné vzdělání s prvky kvalifikace techniků. Musí otevírat cestu k získání kvalifikace i neúspěšným absolventům základních škol. Pro ně budou koncipovány obory poskytující způsobilost k výkonu jednoduchých pracovních činností. Příprava v těchto oborech by měla být zaměřena i na doplňování a rozšiřování všeobecného vzdělání. V tomto smyslu se mluvilo o otevřeném systému profesní přípravy.
- ❑ Systém přípravy na dělnická povolání musí být koncipován tak, aby umožňoval korekci volby oboru a aby byl přístupný.
- ❑ Systém přípravy na dělnická povolání musí být pružný a musí nabízet různé cesty k získání kvalifikace.
- ❑ Obsah a zaměření učebních oborů musí respektovat odlišnou povahu činností, pro které se žáci připravují. Je nutno rozlišovat profese, které kladou vysoké nároky především na intelektuální dovednosti a na charakterové kvality, profese, které vyžadují jak intelektuální, tak manuální dovednosti, profese, v nichž pracovní činnosti vyžadují převážně manuální dovednosti, a profese založené na výkonu stereotypních jednoduchých operací. Obory profesní přípravy musí také odrážet odlišnost výkonu pracovních činností v obsahově blízkých profesích, z nichž jedny se realizují v průmyslových podnicích a druhé ve službách. S ohledem na uplatnění absolventů je proto záhodno v některých případech uvažovat o dvojicích příbuzných oborů speciálně zaměřených na přípravu pro uplatnění v průmyslu nebo ve službách.
- ❑ Soustava učebních oborů musí obsahovat obory různého typu, odlišující se i délkou učební doby. Je zapotřebí preferovat učební obory široce zaměřené a učební obory nástavbové. Musí zahrnovat i nové a netradiční učební obory, určené např. pro přípravu kresličů, laborantů apod.
- ❑ Soustava oborů musí být postupně přebudována v soustavu relativně malého počtu „učebních směrů“.

Potřeba promýšlet novou koncepci přípravy na dělnická povolání přestala být ve druhé polovině sedmdesátých let naléhavá, protože vznikl **programový dokument Další rozvoj československé výchovně vzdělávací soustavy**¹⁰, který nově určil rámcovou podobu vzdělávacího systému, vymezil pojetí a funkce vzdělávání ve všech stupních a druzích škol a vytyčil jeho cíle. Stanovil, že změny vzdělávací soustavy započnou v základní škole a budou se provádět postupně tak, aby byly ukončeny v roce 1984 přeměnou středních škol. Práce Výzkumného ústavu odborného školství se proto soustředily na řešení úkolů tzv. realizačního programu, které směřovaly k vymezení obsahu vzdělávání v jednotlivých učebních a studijních oborech, k vytvoření nových učebních dokumentů a k zajištění učebnic.

Přesto však pokračovalo **sledování změn v obsahu a charakteru práce**, k nimž docházelo v důsledku vědeckotechnického rozvoje. Tyto práce se začlenily do kontextu **prognostických úvah**, které se začaly rozvíjet v ekonomických i společenských výzkumných ústavech a

¹⁰ Další rozvoj československé výchovně vzdělávací soustavy. Projekt a důvodová zpráva. Praha, SPN 1976. 2 sv., 63, 111 s.

našly místo i v pedagogice¹¹. Ve Výzkumném ústavu odborného školství vznikla teoretická a metodologická studie, která se pokusila nastínit „problémy procesu tvorby prognostického modelu systému výchovy mládeže pro povolání ve středním článku školské soustavy“¹². Pracovníci olomoucké laboratoře VÚOŠ se zaměřili na sledování změn v obsahu a v charakteru dělnické práce, k nimž dochází v důsledku širokého uplatnění elektroniky a mikroelektroniky a na nich založených automatizačních prostředků ve výrobním procesu. Na základě empirických šetření popsali, jak výpočetní technika, číslicově řízené stroje, robotika a automatizované systémy řízení výrobních procesů působí na strukturu a obsah dělnických činností. Ze svých zjištění vyvodili „prognózu cílů, obsahu a forem organizace přípravy mládeže pro povolání odvozovaných z profesní oblasti“¹³. Kromě jiného v této prognóze naznačili **možnost sblížení institucionálních forem středních škol**, které by mohlo vést až ke vzniku jednoho druhu vnitřně diferencované střední školy. Prokazovali, že zjišťované změny v obsahu, charakteru a dělbě dělnické práce ovlivní i organizační formy přípravy na dělnická povolání. Očekávali výraznou integraci oborů přípravy a růst významu široce profilovaných, nástavbových oborů s obsahově diferencovanými odbornými zaměřenými bez jakékoli užší specializace v závěru učební doby. Předpokládali vznik nových oborů, a to zvláště v těch oblastech pracovních činností, kde dochází k průniku uplatňování kvalifikací dělnických a technických, a posílení vazeb mezi počátečním odborným vzděláváním a dalším odborným vzděláváním.

Příprava k výkonu technických a hospodářských funkcí

Na přelomu šedesátých a sedmdesátých let se neuvažovalo o hlubších reformních zásadách do oblasti středních odborných škol. Připravovaly se pouze dílčí korektury obsahu vzdělávání, jejichž směr byl určen vládním usnesením z 18.1.1967 „o prohloubení přípravy středních odborných pracovníků do roku 1975“. Šlo především o úpravy učebních plánů vzniklých na začátku šedesátých let. Zásady, podle nichž se mělo při těchto úpravách postupovat, nevycházely z ucelené představy o žádoucí podobě středních odborných škol. Byly to spíše dílčí postuláty formulované na základě zkušeností pedagogických pracovníků.

Za největší nedostatek vzdělávání ve středních odborných školách se považovala jeho odtrženost od praxe. K tomu, aby bylo možno nevyhovující stav změnit, měly přispět výsledky výzkumného úkolu, jehož cílem bylo získat „ze sféry výkonu technicko-hospodářských funkcí soubor informací, který by umožnil exaktněji koncipovat perspektivně orientované výchovně vzdělávací cíle a obsah odborné složky vzdělávání na středních odborných školách a pokud možno i na školách vysokých“¹⁴. Výzkum se uskutečnil v pěti odvětvích (strojírenství, hutnictví, chemický průmysl, stavebnictví, zemědělství), v nichž jej zajišťovali pracovníci resortních výzkumných ústavů. Ti shromažďovali informace jednak o pracovních činnostech, které vykonávají absolventi příslušných středních odborných škol, jednak o očekávaných změnách, k nimž v těchto činnostech dojde. Výsledný materiál však nebyl natolik konzistentní, aby z něj bylo možno vyvodit ucelenou koncepci přípravy technicko-hospodářských pracovníků. Vznikly proto jen **návrhy na úpravu některých částí vzdělávání** ve středních odborných školách.

¹¹ Průcha, Jan: Didaktická prognostika. Praha, VÚOŠ 1980. 89 s.

¹² Štumpfová, Marie – Kodýtek, Adolf: K perspektivnímu modelu systému výchovy mládeže pro povolání v podmínkách budování rozvinuté socialistické společnosti. Praha, VÚOŠ 1981. 72 s.

¹³ Zajíček, Zdeněk – Aulehla, Vladimír – Šimek, Dušan: Vliv vědeckotechnického rozvoje na vývoj dělby, charakteru a obsahu práce a na koncepci výchovy mládeže pro povolání. Praha, VÚOŠ 1981. 116 s.

¹⁴ Bürgl, Bohumil: Odborný profil technickohospodářských pracovníků a perspektiva jejich přípravy v ČSSR. (Metodologická studie.) Praha, VÚOŠ 1972. 72 s.; Coufalík, Jaromír a kol.: Perspektiva přípravy technicko-hospodářských pracovníků v ČSSR. Praha, VÚOŠ 1976. 182 s.

Zdůrazňovalo se formativní působení vzdělávání, které se mělo dotýkat všech složek osobnosti. Vyžadovalo se, aby vzdělávání zaměřené na výkon konkrétních technicko-hospodářských funkcí bylo nahrazeno vzděláváním usilujícím o vytváření předpokladů pro výkon celé skupiny příbuzných funkcí. Od izolovaného koncipování obsahu jednotlivých studijních oborů se mělo přejít k vytváření stavebnicově uspořádaného obsahu celých skupin studijních oborů. Předpokládalo se, že tradiční monolitní bloky vyučovacích předmětů budou nahrazeny soustavou povinných a alternativních skupin vyučovacích předmětů. Těžiště vzdělávání bude v základních odborných předmětech a v předmětech všeobecně vzdělávacích. Obsah základních odborných předmětů má být zpravidla společný pro celé skupiny studijních oborů. Odborný profil absolventů budou dotvářet speciální odborné předměty, jejichž obsah bude dynamicky reagovat na rychlý vědeckotechnický rozvoj. Počítalo se s tím, že vniknou nové formy přípravy technicko-hospodářských pracovníků, z nichž v některých půjde o kombinaci přípravy na dělnická povolání s přípravou k výkonu technicko-hospodářských funkcí, v jiných o spojení vzdělávání v gymnáziu, praxe a následného studia ve středních odborných školách.

Programový dokument Další rozvoj československé výchovně vzdělávací soustavy přijatý v roce 1976 vytyčil koncepci vzdělávání ve všech druzích škol. Podle ní měly být zpracovány nové učební dokumenty pro střední odborné školy. V souvislosti s tím se ukázalo, že je nezbytné vypracovat výchozí materiály, které by postihovaly směry očekávaného vědeckotechnického rozvoje v jednotlivých okruzích profesí, v nichž se absolventi různých typů středních odborných škol mají uplatňovat. Ve dvou etapách tak vznikl soubor jednotně koncipovaných materiálů¹⁵. Ty charakterizují společenskou funkci příslušného typu středních odborných škol, popisují základní tendence vědeckotechnického rozvoje a jejich vliv na postavení středních technických pracovníků. Z těchto poznatků se vyvozovaly důsledky pro cíle a obsah vzdělávání a pro koncepci středních odborných škol. Souběžně byly zpracovávány tzv. ideové projekty jedenácti nejvýznamnějších studijních oborů.

Koncepce rozvoje odborného vzdělávání

V roce 1990 se předmětem diskusí ve Výzkumném ústavu odborného školství staly představy o budoucí podobě odborného vzdělávání, které by svým pojetím, obsahem a strukturou odpovídalo měnícím se politickým, ekonomickým a sociálním podmínkám. Výsledků těchto diskusí bylo možno částečně využít při řešení grantového úkolu vypsáného Ministerstvem školství v roce 1991, nazvaného Koncepce rozvoje odborného vzdělávání ve středním školství. Záměrem řešení tohoto úkolu bylo hledat odpověď na dvě skupiny otázek: (1) které jsou nejvýznamnější problémy spojené s existujícím stavem odborného školství a jak tyto problémy v nejbližším období řešit, (2) jak v budoucnu rozvíjet systém odborného vzdělávání. Ministerstvo školství hodlalo vypracovat co nejrychleji **projekt transformace vzdělávacího systému** a proto tento úkol neměl povahu „nezávislého pedagogického výzkumu a vývoje s převážně orientační a prognostickou funkcí, nýbrž tvorby podkladů pro rozhodování a

¹⁵ Pokorný Petr a kol.: Zásady rozvoje přípravy středních technickohospodářských pracovníků na středních školách po roce 1980. Praha, VÚOŠ 1978. 25 s.; Marková, Jarmila a kol.: Zásady přípravy středních ekonomických pracovníků ve studijních oborech ekonomických po roce 1984. Praha, VÚOŠ 1981. 45 s.; Miškovský, Zdeněk – Hradil, Zdeněk: Zásady rozvoje přípravy středních technickohospodářských pracovníků na středních zemědělských technických školách po roce 1984. Praha, VÚOŠ 1982. 45 s.; Pokorný, Petr: Příprava středních odborných pracovníků na středních průmyslových školách chemických po roce 1984. Praha, VÚOŠ 1980. 93 s.; Škoda, Jiří: Příprava středních odborných pracovníků na středních průmyslových školách stavebních po roce 1984. Praha, VÚOŠ 1980. 93 s.; Vojtěch, Jiří: Příprava odborných pracovníků na středních průmyslových školách strojnických po roce 1984. Praha, VÚOŠ 1980. 95 s.

zdůvodněných návrhů změn existujícího stavu pro operativní potřebu decizních instancí“. Ucelenější podobu získal materiál v souhrnné zprávě předložené v prosinci 1991¹⁶.

Řešení úkolu vycházelo z přesvědčení, že „existující stav odborného školství by neměl být reformován nějakým překotným zásahem, nýbrž revidován z hlediska funkčnosti až po úroveň konkrétních vzdělávacích zařízení celé sítě (jako stabilizující, konzervativní moment). Obdobně nenásilný, postupný a diferencující by měl být postup v momentech liberalizujících (umožnit v dobře volených mezích toleranci systému, nepředpokládající nějaké zásadní změny správního řízení, ale nevylučující změny z úrovně jednotlivých vzdělávacích zařízení)“. Tato premisa ovlivnila i pojetí zpracovávané koncepce. Nešlo v ní o normativní vymezení podstatných rysů žádoucí podoby systému odborného vzdělávání, ale o **vytyčení určitých zásad, které by měly respektovat všechny subjekty snažící se o prosazení změn v tomto systému**. Očekával se totiž velký rozmach spontánních iniciativ vzdělávacích zařízení a konkrétních decizních jednotek a stanovené zásady měly sloužit jako kritérium pro hodnocení jejich výsledků. Vytyčené zásady se považovaly za prostředek potřebný pro zajištění stability systému odborného vzdělávání. Nedostačovaly však k rozvíjení jeho dynamiky. Proto se součástí koncepce odborného vzdělávání stal **náčrt strategie procesu vývoje systému**. Tato strategie počítá se značnou autonomií a autoregulací nižších jednotek systému, které by mohly přispět k navozování souladu mezi potřebami odborného vzdělávání a jejich uspokojováním. Předpokládá se, že stát bude plnit funkci regulační, kterou bude uplatňovat v koordinaci se sociálními partnery. Za nástroje umožňující dynamickou regulaci vývoje odborného vzdělávání se považuje síť účelných komunikačních vazeb subjektů zainteresovaných na odborném vzdělávání, systém vytváření a klasifikace cílových struktur odborného vzdělávání, systém stimulace vazeb mezi tvorbou vzdělávací nabídky, poptávkou po vzdělávání a prioritami uplatňovaných zájmů různých subjektů. Uvedená strategie ovšem může být použita pouze tehdy, když bude systém odborného vzdělávání založen na pluralitě, otevřenosti a participaci.

Součástí souhrnné zprávy o řešení grantového úkolu jsou i **návrhy změn ve vnějších strukturách odborného vzdělávání a návrhy změn v jeho strukturách vnitřních** (kurikulární reforma). Návrhy změn ve vnějších strukturách odborného vzdělávání počítají s vytvořením vzájemně propojeného systému čtyř úrovní vzdělávání, který bude dále členěn na vzdělávání předprofesní, obecně odborné a profesní. Návrhy změn ve vnitřních strukturách odborného vzdělávání mají vytvořit podmínky pro to, aby bylo možno přenést značnou část pravomocí při tvorbě kurikula na nižší úroveň řízení a na školy, o nichž se předpokládá, že mohou nejlépe reagovat na potřeby regionů, žáků a rodičů. Počítá se s rozdělením kurikula na část závaznou, která bude zaměřena na dosažení požadovaného standardu, a na část vytvářenou školami za účasti sociálních partnerů.

2. Zjišťování požadavků, které má profesní příprava uspokojovat

V úvahách o cílech odborného vzdělávání se tradičně operovalo s výrazem „společenské potřeby“. Ty se popisovaly ve formě požadavků, které mělo vzdělávání uspokojovat. Šlo o hlavní determinantu vzdělávání, které mělo připravit žáky tak, aby se dobře uplatnili v profesním i ve společenském životě. Vzdělávání v českém odborném školství ovšem vždy do jisté míry přihlíželo i k individuálním potřebám žáků a poskytovalo možnosti, jak je uspokojovat.

Obecné požadavky týkající se odborného vzdělávání byly obsaženy v různých koncepčních dokumentech. Jejich formulace však byla zpravidla natolik vágní, že nedostačovala k tomu,

¹⁶ Janyš, Bohumil a kol.: Koncepce odborného vzdělávání ve středním školství. Souhrnná zpráva o řešení grantového úkolu k tématu č. 16. Praha, VÚOŠ prosinec 1991. 56 s.

aby z nich bylo možno bezprostředně vytvářet programy vzdělávání pro jednotlivé obory přípravy. Bylo nutno je konkretizovat, a to s pomocí analýz dalších informací pocházejících z různých zdrojů. Jedním z otevřených zdrojů informací jsou politické dokumenty, které vymezují pojetí, priority a cíle vzdělávání, ať již globálně nebo speciálně pro jednotlivé úrovně vzdělávání či druhy škol. Speciální informace potřebné pro tvorbu projektů odborného vzdělávání však bývají skryté, a je proto zapotřebí je identifikovat a zjišťovat s použitím zvláštních postupů.

Výzkumný ústav odborného školství věnoval pozornost především způsobům, **jak shromažďovat relevantní informace o požadavcích, které na absolventy odborného školství budou klást profese, k jejichž výkonu se připravují**. Dalo by se očekávat, že s těmito požadavky budou odborné školství seznamovat samy subjekty působící na trhu práce a vnesou tak vůči němu jistou objednávku žádoucího profilu kvalifikace absolventů, které jsou ochotny zaměstnat. Tak tomu však nebylo – a ani nyní tomu tak není. Instituce odborného školství musí samy iniciovat různé aktivity, jimiž by se s kvalifikačními potřebami příslušných profesí obeznámily.

Potřeba mít k dispozici relevantní informace o kvalifikačních požadavcích profesí se aktualizovala zvláště v období intenzivnějších změn systému odborného vzdělávání.

S ohledem na rozdílnost situace v oblasti výkonu tzv. dělnických povolání a v oblasti výkonu technických a hospodářských funkcí – i s ohledem na již zmíněné vazby ústavu na dva různé útvary Ministerstva školství, z nichž jeden odpovídal za přípravu v zařízeních pro výchovu učňů a druhý za vzdělávání ve středních odborných školách – probíhaly v sedmdesátých letech práce týkající se zjišťování kvalifikačních požadavků pro obě oblasti odborného vzdělávání odděleně, a v některých případech izolovaně.

Požadavky týkající se přípravy k výkonu dělnických a obdobných povolání

Koncem šedesátých let se ve Výzkumném ústavu odborného školství uskutečnil první výzkum, jehož cílem bylo shromáždit informace o tom, jaké požadavky klade na profesní přípravu výkon povolání v rámci celého odvětví¹⁷. Šlo o strojírenství, v němž se podařilo vzbudit zájem některých významných podniků o takové šetření. Výzkum byl proveden pomocí ankety opírající se o tři seznamy ukazatelů. První seznam postihoval technickou a organizační strukturu provozu, druhý stupeň vyspělosti provozu a třetí vědomosti a dovednosti, kterých dělníci v pracovním procesu využívají. Repertoár vědomostí a dovedností byl předem stanoven a při šetření se posuzovala míra jejich významnosti pro výkon povolání. To, že se „na základě pozorování a klasifikování činností odvozovala přímo míra vědomostí a dovedností přiměřených pozorované pracovní činnosti“, byla největší metodologická slabina provedeného šetření. Ukázalo se, že **je nutno oddělit etapu shromažďování poznatků o pracovních činnostech od etapy, v níž se z těchto zjištění vyvozují důsledky pro obsah profesní přípravy**. Zjišťování kvalifikačních požadavků profesí, jejich transformace a pedagogické projektování odborného vzdělávání se začaly chápat jako samostatné kroky, které spolu úzce souvisejí, ale nelze je směřovat.

Úkol týkající se vypracování nové koncepce přípravy mládeže na dělnická povolání počítal s tím, že tuto koncepci bude možno vytvořit až po shromáždění dostatečných údajů o tom, k jakým změnám dochází v profesní sféře, a proto se jeho součástí stala i příprava nástrojů pro zjišťování takových informací. Navrhovaný postup získal označení „**profesní analýza**“¹⁸. Objektem profesní analýzy se měl stát celý soubor povolání uváděných v tarifních a kvalifikačních katalozích jako povolání dělnická. Tento soubor se v první etapě prací rozčlenil

¹⁷ Zajíček, Zdeněk – Aulehla, Vladimír: Zpráva o rozbořech provedených v odvětví strojírenství. Praha, VÚOŠ 1969. 113 s., 17 tab., 7 příl.

¹⁸ Kodýtek, Adolf – Zajíček, Zdeněk: Analýza profesního pole. Praha, VÚOŠ 1977. 108 s.

na jednotlivá **profesní pole**, která sdružovala příbuzná povolání. Příbuznost těchto povolání může být dána využíváním stejných technologických postupů, společným základem určeným kmenovou profesí nebo společným jádrem hlavních pracovních činností. V každém profesním poli se analyzovaly faktory determinující výkon dělnických povolání, za něž se považovaly pracovní předměty, pracovní prostředky, technologie výroby, organizace výroby a práce, pracovní místo a pracovní prostředí. Potom se sestavoval popis výkonu příslušných povolání, který zachycoval pracovní úkoly a činnosti. Ty se dělily na centrální a okrajové. Všechny shromážděné informace se soustřeďovaly v dokumentu nazvaném **charakteristika profesního pole**.

Profesní analýza byla využita až začátkem osmdesátých let, kdy vznikaly nové základní učební dokumenty pro všechny obory středních odborných učilišť. Ukázalo se však, že je velice obtížné realizovat celý soubor navrhovaných postupů a že pro pedagogické projektování nejsou nezbytné všechny informace obsažené v charakteristikách profesních polí.

Předností profesní analýzy bylo to, že umožňovala globální pohled na celou oblast dělnických a obdobných povolání. Některé její postupy se proto uplatnily při tvorbě nové soustavy učebních a studijních oborů SOU a při formulaci profilů absolventů jednotlivých oborů.

Požadavky týkající se přípravy k výkonu technických a hospodářských funkcí

Obsah vzdělávání ve středních odborných školách se až do roku 1972 vytvářel za přispění tzv. odborných (nebo pracovních) komisí, které byly ustaveny pro každou skupinu studijních oborů. Skládaly se ze zástupců Ministerstva školství, Výzkumného ústavu odborného školství, resortních ministerstev a v některých působili i zástupci vysokých škol. Systém těchto komisí se však neosvědčil. Komise totiž měly nedostatečný kontakt s oblastí výkonu povolání, pracovaly izolovaně a někdy při jejich rozhodování hrály nepřiměřeně velkou roli tradice a organizační ohledy. To znesnadňovalo prosazování řešení platných pro více oborů či pro vzdělávání ve všech středních odborných školách, jako například společné základy odborného vzdělávání v nižších ročnících a odborná zaměření pomocí volitelných předmětů ve vyšších ročnících.

V polovině sedmdesátých let se realizoval úkol, jehož cílem bylo shromáždit poznatky o tom, kde a v jakých podmínkách se uplatňují absolventi středních odborných škol, a co je vlastní náplní jejich pracovních činností¹⁹. Na rozdíl od dělnických povolání je soubor technických a hospodářských povolání mnohem členitější. Existují obsahově blízká povolání, která se však vykonávají v rozdílných odvětvích. Existují povolání, v nichž se prolínají pracovní činnosti několika odlišných profesí. Existují povolání, která využívají velkého množství shodných vědomostí a dovedností. To vedlo k tomu, že se pozornost věnovala spíše než jednotlivým povoláním pracovním funkcím, které mohou absolventi středních odborných škol zastávat.

Pro řešení úkolu byla vypracována teoretická východiska, která vymezovala základní pojmy, s nimiž se operovalo, vyjasňovala vnější a vnitřní vazby systému středního odborného vzdělávání a navrhovala metodický postup při zjišťování informací o kvalifikačních požadavcích na výkon technických a hospodářských funkcí.

Navržená metodika zjišťování informací o kvalifikačních požadavcích na výkon technických a hospodářských funkcí vycházela z toho, že „prvotní informace o odborném profilu odborníků je nutno zjišťovat přímo ve sféře výkonu povolání“. Podmínky pro výkon povolání na jednotlivých pracovištích se však liší a v důsledku toho se mohou lišit i zjištěné informace. Proto se požadovalo, aby shromážděné informace posuzovaly kompetentní

¹⁹ Coufalík, Jaromír a kol.: Společenské požadavky na profil odborníků s úplným středním odborným vzděláním. Praha, VÚOŠ 1977. 82 s.

instituce a aby je tzv. oficializovaly. Zjišťované informace se měly týkat pracovních činností, které absolventi ve svém povolání vykonávají. Protože rozsah těchto činností a jejich variabilita je v technických a hospodářských funkcích velká, soustředila se pozornost na tzv. **základní okruhy činností**, které reprezentovaly jádro profesních aktivit. Informace o obsahu základních okruhů činností se vyjadřovaly pomocí tří znaků, z nichž jeden se týkal procesu činnosti, druhý objektu činnosti a třetí obsahové specifikace objektu činnosti. Spolu s těmito popisy pracovních činností se shromažďovaly kvantitativní údaje o středoškolsky vzdělaných odbornících v jednotlivých odvětvích a informace o zdrojích, z nichž lze získat poznatky o předpokládaném vývoji odvětví a činností pracovníků.

Na řešení úkolu se spolu s Výzkumným ústavem odborného školství podíleli pracovníci sedmi federálních ústředních institucí a osmnácti národních resortů.

Profesní analýzy i šetření o kvalifikačních požadavcích na výkon technických a hospodářských funkcí přinesly mnoho věcných poznatků ze světa práce. Kromě toho se podařilo objasnit řadu teoretických problémů spojených se získáváním informací o výkonu povolání. Tím, že oba úkoly dospěly až do své realizační fáze, v níž se na prováděných pracích podílely desítky externích spolupracovníků, byly získány cenné zkušenosti s organizací takových výzkumných aktivit. Při zpracovávání shromážděných údajů bylo možno ověřit účelnost a účinnost navrhovaných metodických postupů.

Problematika zjišťování požadavků týkajících se kvalifikace absolventů středních odborných učilišť a středních odborných škol se opět aktualizovala koncem osmdesátých let, kdy bylo zřejmé, že bude nutno hlouběji inovovat systém odborného vzdělávání. V té době vznikly teoretické studie zabývající se **možnostmi spolupráce odborného školství s institucemi**, které disponují informacemi o očekávaném vývoji profesí. Bylo provedeno i šetření zjišťující ochotu těchto institucí k účasti na soustavném sledování změn v profesní oblasti. Na závěr řešení úkolu byla vypracována metodika shromažďování poznatků o požadavcích na profesní přípravu.²⁰

V roce 1990 se kontakty pracovníků Výzkumného ústavu odborného školství s institucemi, které se zabývaly otázkami vývoje profesí zpřetrhaly. Bylo proto nutno hledat jiné způsoby, jimiž by bylo možno seznamovat s kvalifikačními požadavky profesí.

První šetření se týkalo identifikace nových povolání, o nichž bylo možno předpokládat, že se v důsledku změněných ekonomických podmínek objeví i v Československu. **Šlo o rozbor německých a rakouských nomenklatur oborů přípravy**, přičemž se podle uvedených charakteristik těchto oborů hledal jejich protějšek v české soustavě. Pokud se takový protějšek nenašel, uvažovalo se o tom, zda jde o obor, jehož existence je podmíněna specifickými národními potřebami (práce v přístavech, mořský rybolov apod.), nebo zda jde o obor, který signalizuje existenci nového povolání. Kromě rozborů zahraničních nomenklatur profesní přípravy se **sledovaly seznamy povolání** vypracované francouzským institutem Céreq. Pozornost se soustředila na odvětví, v nichž bylo možno očekávat podstatné změny v obsahu a charakteru práce vyvolané novými technologiemi. Výsledky těchto šetření byly později využity při úvahách o funkcích nově vznikajících vyšších odborných škol.

V první polovině devadesátých let byl **obsah českých oborů profesní přípravy konfrontován s charakteristikami povolání vypracovanými v Evropské unii**²¹ a na tuto práci navázala tvorba profesních standardů pro učební obory²².

²⁰ Viceník, Petr: Podmínky budování mechanismu zjišťování a objektivizace společenských požadavků vztahených ke vzdělání. Praha, VÚOŠ 1985. 63 s.; Viceník, Petr: Metodika zjišťování a objektivizace společenských požadavků týkajících se středního vzdělávání mládeže. Praha, VÚOŠ 1988. 29 s.

²¹ Srovnávací přehled popisů pracovních činností, jimiž se charakterizují vybraná povolání v ES a odpovídající obory přípravy v České republice. Praha, VÚOŠ 1994. 381 s.

²² Profesní standardy pro učební obory. Praha, VÚOŠ 1996. 521 s.

Vzniklé profesní standardy vcelku uspokojivě popisují pracovní činnosti vykonávané v povoláních, na něž se žáci v jednotlivých učebních a studijních oborech SOU připravují. Nezachycují však dynamiku jejich vývoje. Proto se činnost v další etapě soustředila na **postižení vývojových tendencí ve světě práce**, které je nutno respektovat při tvorbě programů odborného vzdělávání.²³ Nástrojem pro soustavné sledování těchto tendencí se staly oborové skupiny, vytvořené v roce 1997.

3. Transformace požadavků do pojetí, cílů a obsahu profesní přípravy

V návaznosti na práce týkající se zjišťování požadavků, které má profesní příprava uspokojovat, se hledaly způsoby, jak zajistit, aby shromážděné informace nesloužily pouze k realizaci drobných doplňků a k rozšíření obsahu existujících vyučovacích předmětů, ale aby ovlivňovaly i pojetí profesní přípravy, cíle její odborné složky a výběr obsahu odborného vzdělávání. Navrhované postupy dalšího zpracování shromážděných informací byly ne zcela přesně nazývány **transformací společenských požadavků**. Vznikly studie, které objasňují souvislosti a závislosti ovlivňující přeměnu informací získaných ve sféře výkonu profesí do pedagogických dokumentů, jimiž se řídí vzdělávání v odborném školství. Jimi však rozpracování otázek vyvozování důsledků z informací o kvalifikačních potřebách profesí pro odborné vzdělávání skončilo. Ukázalo se totiž, že tato transformace je mnohem složitější záležitostí než se očekávalo a její realizace naráží na mnohé problémy dané téměř úplnou nepřipraveností pedagogiky vnímat potřebnost takových postupů a hledat je. Transformace požadavků se začala spojovat s pedagogickým projektováním různých částí odborného vzdělávání – učebních a studijních oborů, jejich soustavy, vzdělávání v jednotlivých typech středních odborných škol, v určitých skupinách učebních a studijních oborů, programů vzdělávání reprezentovaných základními učebními či pedagogickými dokumenty apod.

Na teorii analýz profesních polí navazovaly práce, které hledaly možnosti využití poznatků získaných touto metodou²⁴ při tvorbě **profilu absolventa**, při rozhodování o **stupni požadovaného vzdělání**, při určování **povahy učebního nebo studijního oboru**, při stanovení **pojetí odborné složky profesní přípravy** a **charakteristiky obsahu** vzdělávání a konečně i při **výběru obsahu** odborného vzdělávání.

Práce realizované v souvislosti se zjišťováním požadavků týkajících se kvalifikace středních technických a hospodářských pracovníků našly pokračování v hledání způsobů, jak získané informace dále zpracovávat a jak z nich vyvozovat důsledky pro pojetí, cíle a obsah vzdělávání ve středních odborných školách²⁵. S oporou o teoretický rozbor problematiky byla vypracována metodika, která měla sloužit k racionalizaci opakujících se činností souvisejících s projektováním vzdělávání ve středních odborných školách. Ta předpokládala, že soubory požadavků určitých skupin příbuzných profesních činností budou analyzovány a na základě výsledků těchto analýz budou popsány odpovídající cíle výchovně vzdělávacího procesu. Tyto popisy se považovaly za moduly, dílčí dále nečlenitelné vzdělávací cíle stanovené ve vztahu k činnostem, pro které se žák připravuje. Vzniklé moduly se dále třídily a postupně seskupovaly do tzv. **okruhů učiva**. Okruhy učiva jsou východiskem pro vymezení pojetí studijního oboru a pro strukturaci obsahu vzdělávání. Předpokládalo se, že okruhy učiva, spojené do velkých skupin podle okruhů pracovních činností, mohou být využity i při

²³ Švanda, Ivan: Sledování vývojových trendů ve skupinách povolání. Zpráva o provedeném šetření a o jeho výsledcích. Praha, VÚOŠ 1996. 18 s., 5 příl.

²⁴ Kodýtek, Adolf – Štumpfová, Marie: Metody transformace společenských požadavků na profil kvalifikovaných dělníků do pojetí cílů a obsahu přípravy mládeže pro kvalifikovaná dělnická povolání. Praha, VÚOŠ 1978. 187 s.

²⁵ Coufalík, Jaromír a kol.: Problémy transformace společenských požadavků do pojetí, cílů a obsahu vzdělávání na středních odborných školách. Praha, VÚOŠ 1981. 128 s.

konstruování soustav studijních oborů. Tato studie se stala jedním z východisek pedagogického projektování.

4. Pedagogické projektování

Tvorba programů profesní přípravy patřila k trvalým úkolům Výzkumného ústavu odborného školství. Zpočátku – do konce šedesátých let – se na ní ústav podílel spíše zprostředkovaně. Vystupoval jako pomocník Ministerstva školství a kultury a organizačně zajišťoval zpracovávání základních pedagogických dokumentů. Ty vypracovávali externí odborníci, a to tak, že zpravidla pouze upravovali existující osnovy. Jejich činnost vycházela ponejvíce z kvalifikovaného odhadu požadavků profese, založeného na individuálních zkušenostech, subjektivních názorech a představách. Neexistovala závazná kritéria pro tvorbu učebních dokumentů. Práce probíhaly izolovaně a jejich konečný výsledek měl rozdílnou úroveň. Jak již bylo uvedeno výše, ke změně situace došlo na přelomu šedesátých a sedmdesátých let, kdy v souvislosti s připravovanou koncepcí přípravy mládeže na dělnická povolání a s modernizací obsahu vzdělávání ve středních odborných školách vznikaly první teoretické studie, které objasňovaly účel a podstatu jednotlivých základních pedagogických dokumentů a formulovaly zásady, jimiž by se mělo řídit jejich zpracování²⁶. Součástí většiny těchto prací byl i návrh postupů nebo přímo pokyny, jimiž se měli řídit odborní pracovníci VÚOŠ při zajišťování tvorby nových základních dokumentů. K té došlo v mimořádném rozsahu při realizaci programového dokumentu Další rozvoj československé výchovně vzdělávací soustavy na přelomu sedmdesátých a osmdesátých let. Tehdy vznikly dvě studie, které shrnují výsledky teoretických úvah o pedagogickém projektování.²⁷ Práce Jaromíra Coufalíka se podrobně zabývá pojetím studijního oboru a profilem absolventa, učebním plánem a učební osnovou. Vymezuje funkce a strukturu těchto dokumentů i postupy jejich tvorby. Svým pojetím a zpracováním se stala důležitou pomůckou pro tvůrce základních pedagogických dokumentů určených studijním oborům SOŠ.

Převážně teoretický charakter má studie Adolfa Kodýtky a Marie Štumpfové. Autoři v ní postihují hlavní problémy tvorby pedagogických projektů pro střední odborná učiliště a střední odborné školy. Teoreticky reflektují problematiku vymezení cílových struktur, obsahových struktur a forem vnější organizace profesní přípravy v odborném školství. Předpokládají, že cíle a obsahy odborného vzdělávání jsou hierarchicky uspořádány a jejich vymezení proto musí probíhat „od shora dolů“, od projektů obecné povahy k projektům jedinečným. Tento proces se musí odehrávat na dvou úrovních, na úrovni celého systému přípravy a na úrovni jednotlivých oborů přípravy. Navrhli proto několikastupňový proces tvorby projektů, spočívající v postupné diferenciaci a konkretizaci požadavků obsažených v projektech určených celému systému profesní přípravy. V procesu pedagogického

²⁶ Pospíšilová, Anna: Nástin teorie tvorby, zavádění, používání a hodnocení základních pedagogických dokumentů odborného školství. Praha, VÚOŠ 1971. 99 s.; Pospíšilová, Anna: K metodologii tvorby základních pedagogických dokumentů odborného školství. Praha, VÚOŠ 1973. 130 s.; Pospíšilová Anna: Pracovní postup při tvorbě základních pedagogických dokumentů odborného školství. Praha, VÚOŠ 1973; Průcha, Jiří: Teoretická východiska a zásady tvorby základních učebních dokumentů. Praha, VÚOŠ 1975. 63 s.; Vlášek, Karel – Průcha, Jiří: Metodické pokyny pro tvorbu učebních osnov odborného výcviku a speciálních odborných předmětů. Praha, VÚOŠ 1976. 57 s.; Coufalík, Jaromír a kol.: Metodika tvorby základních pedagogických dokumentů pro střední odborné školy. Praha, VÚOŠ 1979. 99 s.

²⁷ Coufalík, Jaromír a kol.: Úvod do teorie tvorby základních pedagogických dokumentů pro střední odborné školy. Praha, VÚOŠ 1980. 150 s.; Kodýtek, Adolf - Štumpfová, Marie: Pedagogické projektování cílů, obsahů a forem vnější organizace výchovy a vzdělávání v systému přípravy mládeže na dělnická povolání. Praha, VÚOŠ 1987. 231 s. Tato práce vyšla v roce 1989 v rozšířené verzi pod názvem Teorie a postupy pedagogického projektování ve středním odborném školství.

projektování rozeznávali tři etapy – etapu identifikace požadavků, etapu pedagogické transformace – konstrukce a etapu projektové verifikace.

Souběžně s těmito pracemi vznikly **studie zabývající se tvorbou jednotlivých částí základních pedagogických dokumentů – profilu absolventa²⁸ a charakteristiky oboru přípravy²⁹**. Ve studii o profilu absolventa zavedli autoři konstrukt nazvaný „ideální profil absolventa“, který představuje společensky žádoucí, komplexní sociálně pedagogický model osobnosti žáka středního odborného učiliště při jeho výstupu ze systému profesní přípravy. Tento model má sloužit jako soubor hlavních objektivních kritérií, s jejichž pomocí lze dospět ke konstruování základních pedagogických dokumentů umožňujících realizaci „dialekticky integrovaného obsahu výchovy a vzdělávání“. V profilu absolventa autoři studie rozlišují obecnou část a část zvláštní. V obecné části jsou postíženy požadavky vznášené na absolventy všech oborů přípravy, popřípadě na absolventy všech druhů středních škol. Jde o požadavky, které se týkají morálních kvalit absolventů a jejich obecného vzdělání. Některé z těchto požadavků mají normativní povahu, jiné povahu programovou. K normativním požadavkům patří ty, kterým by měl odpovídat reálný profil každého absolventa, k programovým požadavkům patří ty, které vytvářejí předpoklady pro další vzdělávání, přispívají k všestrannější připravenosti absolventa na plnění jeho sociálních rolí apod. Ty se realizují podle individuálních možností a potřeb jen u některých žáků středních odborných učilišť. Zvláštní část profilu absolventa zahrnuje požadavky, které se týkají profesionalizace žáka. I ty se člení na požadavky normativní a programové. Normativní požadavky jsou odvozeny od pracovních činností, které bude absolvent učebního oboru vykonávat ihned po získání nominální dělnické kvalifikace v rámci příslušného kvalifikačního stupně. Programové požadavky vytvářejí předpoklady pro další rozvoj kvalifikace absolventa. Studie obsahuje i návrh postupu tvorby profilu absolventa učebního oboru, k níž dochází v situaci, kdy není k dispozici úplný soubor informací o budoucím uplatnění žáků středních odborných učilišť.

Práce týkající se charakteristiky oboru přípravy se primárně nezabývá tvorbou tohoto pedagogického dokumentu, ale jeho hodnocením. Vznikla totiž v rámci úkolů, jejichž účelem byla verifikace zpracovaných prozatímních dokumentů před jejich definitivním schválením. Ve své první části proto navrhuje postupy při srovnávání reálné podoby prozatímních charakteristik s dříve vypracovaným vzorem. Ve druhé části byly nově vymezeny operační funkce charakteristiky oboru přípravy a z nich byly vyvozovány požadavky na její obsah a rozsah.

Při tvorbě nové koncepce přípravy mládeže na dělnická povolání a později i v souvislosti s přestavbou profesní přípravy na konci sedmdesátých let se ukázalo, že je zapotřebí hlouběji se zabývat problematikou **forem profesní přípravy**, a to především tzv. vnějších organizačních forem, tedy **učebních a studijních oborů a jejich soustav³⁰**. Prosazovala se zásada, že profesní příprava je systém, jehož všechny prvky musí odpovídat principům, na nichž je tento systém budován. V případě oborů přípravy se uvažovalo především o možnostech diferenciaci jejich podoby. Šlo o diferenciaci délky učební doby – kromě tradičních oborů dvouletých a tříletých se navrhovala jednoletá příprava mládeže, určená převážně pro mládež vstupující po ukončení povinné školní docházky přímo do zaměstnání (po zavedení povinné desetileté školní docházky se tato jednoletá příprava změnila ve dvouleté učební obory), a čtyřleté učební obory (později přetvořené ve studijní obory SOU), v nichž se měli připravovat žáci k výkonu pracovních činností „v nejnávýspějších

²⁸ Kodýtek, Adolf – Štumpfová, Marie – Čepek, Pavel: Profil absolventa učebního oboru a problematika jeho tvorby. Praha, VÚOŠ 1980. 80 s.

²⁹ Štumpfová, Marie – Kodýtek, Adolf: Charakteristika oboru přípravy, její verifikace a tvorba. Praha, VÚOŠ 1983. 69 s.

³⁰ Aulehla, Vladimír: Formy přípravy mládeže pro dělnická povolání. Praha, VÚOŠ 1977. 64 s.; Štumpfová, Marie – Kodýtek, Adolf: Teorie soustavy učebních oborů. Praha, VÚOŠ 1977. 68 s.; Zajiček, Zdeněk - Aulehla, Vladimír: Jednotná soustava oborů přípravy mládeže pro dělnická povolání. Praha, VÚOŠ 1978. 108 s.; Aulehla, Vladimír: Vývoj soustavy oborů přípravy mládeže na dělnická povolání. Praha, VÚOŠ 1987. 172 s.

technologiích s převažujícími nároky na rozumové dovednosti“. Kromě učebních oborů se navrhovalo i zavedení 33 studijních směrů, v nichž mohli absolventi tříletých učebních oborů získat úplné střední vzdělání.

Nově byla vypracována **typologie druhů oborů přípravy**. Kromě tradičních monotypních oborů sloužících k přípravě na výkon jednoho povolání měly vzniknout **nástavbové obory** určené pro přípravu k výkonu technologicky příbuzných profesí. (Později se pro tyto obory začal užívat název větvené obory.) Ty mají odborný obsah uspořádan tak, že učivo obecnějšího charakteru, vztahující se k celé vymezené profesní oblasti, je zařazeno do počátečních ročníků a představuje jádro tzv. **základní odborné přípravy**. Na ni navazují různá odborná zaměření, v nichž učivo odpovídá diferencovaným potřebám jednotlivých povolání. Předpokládalo se, že k úzké specializaci bude docházet až po ukončení profesní přípravy, po zařazení absolventa na pracoviště.

Spolu s objasňováním problematiky učebních oborů byla vypracována teoretická východiska pro konstruování **jednotné soustavy oborů přípravy** a na jejich základě vznikl návrh takové soustavy. Ten respektoval diferencované požadavky celé oblasti dělnické práce a překonával odvětvová hlediska, která dříve vedla ke vzniku duplicit obsahově totožných oborů. Navržená soustava učebních oborů poprvé zřetelně vyjadřovala vazby mezi jednotlivými učebními obory a jim odpovídajícími povoláními.

V téže době, v níž se vyjasňovaly záležitosti forem přípravy na dělnická povolání, vznikla studie, která věnovala pozornost formám přípravy odborníků na středních odborných školách³¹.

Záležitosti soustavy studijních oborů se znovu staly předmětem výzkumné pozornosti o deset let později. Došlo k tomu na základě požadavku, aby byly provedeny analýzy soustav studijních oborů na všech druzích středních škol a aby byla vytvořena prognóza jejich vývoje do roku 2000. Na řešení tohoto úkolu se podíleli i pracovníci Výzkumného ústavu pedagogického a Institutu pro vzdělávání lékařů a farmaceutů. Provedená analýza měla verifikační charakter³². Sledovala především, jak existující soustavy oborů středoškolského vzdělávání odpovídají záměrům vytyčeným programovým dokumentem Další rozvoj československé výchovně vzdělávací soustavy, k jakým změnám v těchto soustavách došlo a co bylo jejich příčinou. Zjišťovaly se případy, kdy byly obory vnitřně diferencovány do takové míry, že v jejich rámci fakticky skrytě existovaly samostatné obory a v oborech širokého profilu tak byli připravováni úzce specializovaní absolventi. Vzhledem k nejasnostem perspektiv středních škol po roce 1990 však nebyly vypracovány prognostické závěry o očekávaném vývoji soustavy oborů středoškolského vzdělávání. Nahradily je postuláty odrážející diskuse o žádoucím charakteru vzdělávání ve středních školách. Obdobnou povahu mají i práce týkající se vnějších struktur odborného vzdělávání³³. Ty hledaly možnosti diferenciací profesní přípravy v rozšíření systému úrovní a druhů vzdělávání, které by žákům umožnilo „svobodně volit prostředky k uspokojení vzdělávacích potřeb“. Z materiálů Evropského společenství se přejímaly čtyři úrovně odborného vzdělávání ve středních školách a navrhovalo se zavedení předprofesního vzdělávání, profesního vzdělávání a obecně odborného vzdělávání. Kromě školského modelu vzdělávání se navrhovalo vytvářet podmínky pro realizaci duálního modelu blízkého modelu německému a počítalo se i s využitím mimoškolského modelu, jehož podobu by určovaly iniciativy jeho zřizovatelů.

³¹ Thomasová, Marie: Formy přípravy odborníků na středních odborných školách. Praha, VÚOŠ 1979. 34 s.

³² Houfek, Ivan a kol.: Analýza soustav středoškolských oborů. Praha, VÚOŠ 1990. 103 s.

³³ Vojtěch, Jiří a kol.: Vnější struktury odborného vzdělávání. Praha, VÚOŠ, 1991. 46 s.;

Janyš, Bohumil – Varga, Stanislav: Nové formy profesního a odborného vzdělávání s výstupy po 2., 3., 4. resp. 5. ročníku. Praha, VÚOŠ 1992. 22 s., přílohy.

Na potřebu vytvářet flexibilní nabídku vzdělávání a zajistit rovnováhu mezi adaptabilitou a stabilitou programů vzdělávání reagovaly práce sledující možnosti **modulového uspořádání kurikula odborného vzdělávání**³⁴.

Nové směry v projektování odborného vzdělávání naznačily studie zabývající se problematikou „vnitřní kurikulární reformy odborného vzdělávání“³⁵. Ty vycházely z požadavku, aby kurikulum odborného vzdělávání vytvořilo dostatečně široké koridory pro jednotlivé vzdělávací cesty a tím zajistilo prostor pro požadovanou volnost při profilaci školy i žáka a aby respektovalo zájem státu na zajištění sociální kontinuity společnosti. S ohledem na to navrhovaly koncipovat kurikulum jako **kurikulum dvoustupňové**, v podobě základního kurikula garantovaného státem a školního kurikula zpracovávaného školou.

Účelem základního kurikula je vymezit obecné cíle středoškolského vzdělávání příslušné úrovně. Zahrnuje požadavky na tzv. klíčové dovednosti, stanoví vzdělávací cíle a charakteristiky obsahových okruhů všeobecně vzdělávací složky a jednotlivých směrů odborného vzdělávání.

Školní kurikulum obsahuje profily absolventů, schémata vzdělávacích cest a jednotlivé vzdělávací programy.

Dvoustupňová koncepce kurikula odborného vzdělávání se stala východiskem pro tvorbu programů odborného vzdělávání. Základní kurikulum středoškolského odborného vzdělávání vypracované ve VÚOŠ schválilo Ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy České republiky v roce 1997.³⁶

5. Obsah vzdělávání

Kromě běžných, víceméně rutinních činností zaměřených na aktualizaci a tzv. „průběžné zdokonalování“ obsahu vzdělávání řešil Výzkumný ústav odborného školství několik úkolů, které se hlouběji zabývaly základními aspekty koncipování obsahu vzdělávání v odborném školství. Šlo o formulaci pojetí obsahu přípravy mládeže pro dělnická povolání, o vytváření tzv. společného základu odborného vzdělávání a o hledání optimální podoby všeobecného vzdělávání v odborném školství a jeho vztahu ke vzdělávání odbornému.

Pojetí struktury a obsahu přípravy mládeže pro dělnická povolání

Úvahy o obsahu profesní přípravy byly iniciovány požadavkem jeho modernizace. Ten vyplynul z usnesení vlády o obsahové a organizační přestavbě přípravy mládeže pro dělnická povolání z roku 1973³⁷. Šlo o vymezení některých základních výrazů, do té doby nejednotně používaných a o vyjasnění problematiky tzv. složek přípravy mládeže pro dělnická povolání, jejich funkce, struktury a obsahu. Vzniklý materiál³⁸ sehrál významnou roli především uvnitř ústavu při zpřesňování obsahu používaných termínů a při dosahování shody v chápání podstaty problematiky obsahu profesní přípravy. K tomu docházelo především v průběhu několika seminářů a diskusí, které zásadním způsobem ovlivnily způsoby práce ústavu.

³⁴ Kofroňová, Olga a kol.: Kurikulum odborného vzdělávání a možnosti jeho modulového uspořádání. Praha, VÚOŠ 1993. 76 s.

³⁵ Kofroňová, Olga a kol.: Obrysový model kurikula středoškolského odborného vzdělávání. Praha, VÚOŠ 1994. 43 s., příloha.

³⁶ Standard středoškolského odborného vzdělávání. Základní kurikulum středoškolského odborného vzdělávání. Cíle a obsah. Schválilo Ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy České republiky dne 18. listopadu 1997, č.j. 34 221/97-23 s platností od 1. ledna 1998. Praha, VÚOŠ 1997. 101 s.

³⁷ Zásady obsahové a organizační přestavby přípravy mládeže pro dělnická povolání schválené usnesením vlády ČSR ze dne 20.6.1973 č. 146.

³⁸ Kolektiv: Pojetí struktury a obsahu přípravy mládeže pro dělnická povolání. Praha, VÚOŠ 1977. 102 s.

Společný základ odborného vzdělávání

Problematika vytváření společného základu odborného vzdělávání se řešila v souvislosti s přípravou základních pedagogických dokumentů pro střední odborné školy. Práce byly podníceny výsledky analýz uplatnění absolventů středních odborných škol, které se ve spolupráci s resortními pracovišti prováděly v rámci přípravy modernizace vzdělávání středních technických a hospodářských pracovníků na počátku sedmdesátých let (viz kap. 1). Ty upozornily na to, že výkon různých funkcí středních technických a hospodářských pracovníků obsahuje řadu společných činností. Začaly se proto hledat možnosti, jak v různých studijních oborech zajistit shodnou přípravu k jejich výkonu. V první etapě byly posouzeny existující pedagogické dokumenty, přičemž se v nich hledaly takové prvky, z nichž by bylo možno vytvořit společný obsahový blok odborného vzdělávání pro všechny studijní obory nebo pro obory příslušné skupiny oborů³⁹. V další etapě pokračoval rozbor kvalitativních i kvantitativních charakteristik učiva, z jehož výsledků se vyvozovaly závěry o konkrétní podobě společného základu odborného vzdělávání v některých skupinách studijních oborů⁴⁰. Společný základ odborného vzdělávání se prosadil v základních pedagogických dokumentech připravených a experimentálně ověřovaných koncem sedmdesátých let.

S pracemi zabývajícími se problematikou společného základu odborného vzdělávání tematicky souvisejí práce na **zpřesňování obsahu ekonomického vzdělávání** na středních odborných školách. Ekonomické vyučovací předměty byly zařazeny téměř ve všech učebních plánech středních odborných škol. Ve většině případů však byl jejich obsah vybírán bez ohledu na reálné potřeby absolventů jednotlivých oborů. Začaly se proto hledat možnosti integrace a diferenciací obsahu ekonomického vzdělávání ve středních průmyslových školách a ve středních zemědělských technických školách. Šlo o úkol dlouhodobý, jehož výsledky byly souhrnně publikovány v roce 1978⁴¹. Studie vymezovala funkce příslušných částí ekonomického vzdělávání v jednotlivých skupinách studijních oborů a s přihlédnutím k nim určovala, které prvky tohoto učiva lze považovat za společné, a které jsou vázány na specifický obsah vzdělávání ve studijních oborech. Na základě těchto poznatků byl zpracován návrh soustavy cílů a obsahu ekonomického vzdělávání v uvedených typech středních odborných škol.

Všeobecné vzdělávání v odborném školství

Do učebních plánů českých odborných škol byly všeobecné vzdělávací vyučovací předměty zařazovány již v prvních desetiletích dvacátého století. Podnětem k tomu byla jednak snaha zvýšit sociální prestiž absolventů těchto škol, jednak potřeba otevřít absolventům odborných škol přístup k vysokoškolskému vzdělávání. (Zpočátku se předpokládalo, že této možnosti budou využívat především ti, kteří chtějí získat kvalifikaci pro vyučování odborným předmětům na průmyslových školách a v obchodních akademiích.) V přípravě učňů se

³⁹ Výsledky jsou obsaženy v dílčích studiích nazvaných Analýza dalšího prohloubení společného základu odborného vzdělávání v rámci skupiny studijních oborů (...). Takových studií vzniklo v roce 1974 osm.

⁴⁰ Vojtěch, Jiří – Pokorný, Petr: Společný základ odborného vzdělávání ve skupině studijních oborů 23 – strojírenství. Praha, VÚOŠ 1976. 39 s.; Pokorný, Petr – Vojtěch, Jiří: Společný základ odborného vzdělávání ve skupinách studijních oborů 27 a 28 – technická chemie. Praha, VÚOŠ 1976. 34 s.; Škoda, Jiří – Vojtěch, Jiří – Pokorný, Petr: Společný základ odborného vzdělávání ve skupině studijních oborů 36 – stavebnictví. Praha, VÚOŠ 1976. 23 s.; Čech, Zdeněk: Společný základ odborného vzdělávání ve skupině studijních oborů 21 – hornictví. Praha, VÚOŠ 1977. 117 s.; Hlásný, Jiří – Pokorný, Petr: Společný základ odborného vzdělávání ve skupině studijních oborů 27 – technická chemie silikátů. Praha, VÚOŠ 1977. 35 s.; Miškovský, Zdeněk: Společný základ odborného vzdělávání ve skupinách studijních oborů 42 – zemědělství a lesní hospodářství a 43 – veterinární vědy. Praha, VÚOŠ 1978. 24 s.

⁴¹ Svátková, Marta: Soubor studií k ekonomickému vzdělávání žáků na středních průmyslových školách a středních zemědělských technických školách. Praha, VÚOŠ 1978. 104 s.

všeobecně vzdělávací předměty objevují po druhé světové válce se zdůvodněním, že mají přispět k nápravě škod, které vznikly v době okupace v důsledku redukce vzdělávání a deformací jeho obsahu. Záhy tyto předměty začaly plnit i další úkoly, které vyplynuly ze změny pojetí profesní přípravy učňů, kdy se „učení“ začalo považovat za druh vzdělávání a jedním z jeho cílů se stalo i „zvýšení vzdělanostní úrovně budoucích příslušníků dělnické třídy“.

Dlouhou dobu se problematika všeobecného vzdělávání v odborném školství redukovala na záležitosti jednotlivých vyučovacích předmětů. Jejich obsah byl nejčastěji odvozován z učebních osnov analogických vyučovacích předmětů všeobecně vzdělávacích škol, který byl v mnoha případech strukturován podle systému odpovídajících vědních disciplín. To mělo za následek, že **obsah vzdělávání v odborném školství získal duální charakter**, neboť byl složen ze dvou na sobě relativně nezávislých autonomních složek, z nichž každá měla své cíle a izolovaně plnila vlastní úkoly. Všeobecně vzdělávací předměty působily ve vyučovacím procesu neorganicky, mnohdy vyvolávaly negativní reakce žáků a kritiku ze strany pracovníků škol. Pokusem o částečnou změnu této situace bylo jednak zdůrazňování **průpravné funkce všeobecného vzdělávání**, jednak prosazování jeho tzv. **polytechnického charakteru**, čímž se mělo přispět k naplnění postulátu „spojení školy se životem“. Přeceňováním průpravné funkce všeobecného vzdělávání došlo k jeho faktickému podřízení cílům odborného vzdělávání. To mělo za následek nežádoucí redukci jeho obsahu, narušení logiky vnitřní struktury vyučovacích předmětů a celkovou chaotizaci této složky vzdělávání. Polytechnizace všeobecného vzdělávání byla motivována ideologickými důvody. Aplikace tohoto požadavku snad mohla mít určitý význam pro zživotnění obsahu vzdělávání ve všeobecně vzdělávacích školách, v odborném školství však byla polytechnizace všeobecného vzdělávání nefunkční a fakticky neuskutečnitelná.

K závažné změně pojetí všeobecného vzdělávání v odborném školství došlo po přijetí programového dokumentu Další rozvoj československé výchovně vzdělávací soustavy v roce 1976. Jak již bylo zmíněno, tento dokument měl vytvořit předpoklady pro to, aby v blízké budoucnosti vznikla jednotná, vnitřně diferencovaná střední škola. Proto prosazoval různá **integrační opatření**. K nim patřil požadavek, aby v počátečních dvou ročnících všech druhů středních škol – v nichž žáci ukončovali desetiletou povinnou školní docházku – byl obsah všeobecného vzdělávání pokud možno shodný. To se projevilo mimo jiné i zaváděním stejných učebnic některých všeobecně vzdělávacích vyučovacích předmětů ve studijních oborech všech středních škol.

Integrace obsahu všeobecně vzdělávacích vyučovacích předmětů ztížila možnost jeho funkční diferenciaci s ohledem na cíle profesní přípravy a jeho hlubšího propojení s obsahem odborných vyučovacích předmětů. Ze všeobecného vzdělávání se v odborném školství znovu stal neorganický prvek. Výzkumy prováděné v té době upozornily na to, že všeobecné vzdělávání vytváří pro některé kategorie žáků bariéry, které jim znesnadňují úspěšně ukončit profesní přípravu⁴². To byl jeden z podnětů pro hlubší promýšlení otázek všeobecného vzdělávání a jeho funkce a podoby v odborném školství. Šlo o téma, které bylo zařazeno do úkolu státního plánu základního výzkumu, jehož hlavním řešitelským pracovištěm byl Pedagogický ústav Jana Ámose Komenského ČSAV.

Řešení otázek týkajících se funkce a pojetí všeobecného vzdělávání v odborném školství probíhalo souběžně po třech liniích. Šlo jednak o práce teoretické, jednak o práce analytické a prognostické a posléze o práce projekčně konstrukční.

⁴² Švanda, Ivan: Učeň v procesu přípravy k povolání. Praha, VÚOŠ 1982. 76 s.; Švanda, Ivan: Specifika žáků jednotlivých druhů středních škol. Praha, VÚOŠ 1989. 139 s.; Macák, Ludvík: Vliv specifických činitelů systému přípravy k povolání na žáky středních odborných učilišť. Praha, VÚOŠ 1983. 80 s.; Macák, Ludvík: Činitelé optimalizace všeobecného vzdělávání žáků SOU. Zpráva o výzkumu. Praha, VÚOŠ 1983. 115 s., přílohy.

V rámci teoretických prací⁴³ byly **kriticky zhodnoceny dva tradiční přístupy k vymezení všeobecného vzdělání** a jejich různé modifikace. Jeden z nich za všeobecné považuje vzdělání určené všem žákům, druhý vzdělání zahrnující v reprezentativní šíři poznatkové univerzum. Oproti těmto názorům byla formulována **koncepce celostního obsahu vzdělávání**. Ta odmítla apriorní rozdělování obsahu vzdělávání v odborném školství na část všeobecně vzdělávací a na část odbornou a ztotožňování jejich obsahu s obsahem určitých vyučovacích předmětů. Pro projektování celostně pojatého obsahu vzdělávání se ukázalo jako užitečnější kategorizovat jednotlivé části obsahu vzdělávání podle míry jejich obecnosti. Celek obsahu vzdělávání byl pojat jako polarizované kontinuum, v němž jsou jeho prvky rozvrstveny od nejobecnějších až po odborně specifické. S ohledem na to bylo navrženo rozeznávat v obsahu vzdělávání v odborném školství základní obecný obsah, společný všem oborům přípravy, diferencovaný obecný obsah, který je možno (a nutno) koncipovat s ohledem na povahu profesní přípravy v určitých skupinách oborů, a speciální odborný obsah. Tento přístup má závažné důsledky pro výběr obsahu vzdělávání a pro jeho uspořádání. Vytváří lepší podmínky pro funkční profilaci obsahu vzdělávání. Mezi oběma krajními pozicemi, z nichž jednu zaujímá obecný, převážně jednotný obsah vskutku všeobecně vzdělávací povahy a druhou zvláštní obsah odborné povahy, se otevírá prostor, který vyplňují části obsahu různou měrou diferencované. Ty lze nesporně přiřadit k tradiční složce všeobecně vzdělávací nebo ke složce odborné. Teoretická východiska předpokládala, že se tyto „středové“ části obsahu vzdělávání v odborném školství musí konstruovat diferencovaně, a to tak, aby odpovídaly všem funkcím tohoto vzdělávání.

Spolu s tvorbou teoretických východisek pro konstruování všeobecného vzdělávání v jeho nové podobě se uskutečnily rozsáhlé práce, které sledovaly tři cíle. Ve své historicko deskriptivní části popisovaly vývoj funkcí, pojetí a obsahu všeobecně vzdělávacích vyučovacích předmětů v učňovském školství. Ve své analytické části identifikovaly požadavky, které vůči všeobecnému vzdělávání v jednotlivých skupinách oborů přípravy vznášejí obecná část obsahu odborné složky vzdělávání. Ve své části prognostické sledovaly tendence vývoje obsahu všeobecně vzdělávacích vyučovacích předmětů vyvolávané jednak rozvojem oborových didaktik, jednak pokrokem bádání v odpovídajících vědních disciplínách⁴⁴. Tyto práce zčásti tematicky navázaly na dříve provedené rozbory všeobecně vzdělávacích předmětů vyučovaných na středních odborných školách⁴⁵.

S oporou o vyznačená teoretická východiska i o některé výsledky analyticko prognostických prací byl vytvořen **perspektivní model struktury obecného vzdělávání v odborném školství**⁴⁶. Pozornost se soustředila na zmíněnou „středovou“ oblast obsahu vzdělávání, která sice vychází z tradiční všeobecně vzdělávací složky, ale je diferencována s ohledem na profil absolventa oboru přípravy a s ohledem na potřeby odborného vzdělávání.

Na základě rozboru pracovních činností tvořících náplň povolání, k jejichž výkonu se žáci v odborném školství připravují, bylo vytypováno pět okruhů povolání, z nichž každý vznášejí na profil pracovníka specifické nároky. Ty jsou určovány povahou dominujícího předmětu

⁴³ Rohlíček, Václav – Švanda, Ivan: Specifické problémy projektování obsahu vzdělávání v odborném školství. In: Projektování obsahu vzdělání a efektivnost jeho realizace. Teoreticko analytická studie DÚ IX-10-2/1 SPZV. Praha, Pedagogický ústav J.A.Komenského 1989. s. 53-62; Rohlíček, Václav – Švanda, Ivan: Vztahy mezi všeobecným a odborným vzděláváním. Pedagogika, 36, 1986, č.3, s.285-296.

⁴⁴ Smolová, Dagmar a kol.: Optimalizace vztahu všeobecně vzdělávací a odborné složky na středních školách. Praha, VÚOŠ 1986. 212 s.

⁴⁵ Kolektiv: Analýza současného stavu všeobecného vzdělání na SOŠ. Praha, VÚOŠ 1976. 7 samostatných studií: Kvítková, Naděžda: Český jazyk a literatura. 43 s.; Kašparová, Jana: Ruský jazyk. 72 s.; Krámský, Jiří – Turek, Josef: Cizí jazyky. 124 s.; Šimůnková, Ivana: Dějepis. 79 s.; Repová, Jana: Matematika. 44 s., přílohy; Hájek, Jiří – Riegr, Jiří: Občanská nauka. 95 s., přílohy; Gerstel, Petr: Tělesná výchova. 76 s., přílohy.

⁴⁶ Macák, Ludvík – Stretti, Mario a kol.: Perspektivní model struktury obsahu obecného vzdělávání v odborném školství. Praha, VÚOŠ 1989. 291 s.

profesionálních aktivit. Jde o okruhy povolání, které se zaměřují na živou a neživou přírodu, na člověka, na techniku – technologie – výrobu, na umělecké výtvořky, na společenské procesy rozvíjené na základě ekonomických, správních a jiných principů. Pro obory příslušející k uvedeným okruhům povolání byly vytvořeny diferencované části obsahu vzdělávání, rozčleněné dále podle formy profesní přípravy (dvouleté učební obory, tříleté učební obory a studijní obory). Provedené práce dosvědčily možnost vytvářet obsah vzdělávání v odborném školství jako celek. Zároveň však naznačily, že k žádoucím výsledkům není možno dospět zdokonalováním pouze některé z jeho částí. Zásah do jedné z nich zpravidla naruší funkčnost ostatních částí a k žádoucímu zlepšení nedojde.

6. Maturitní zkoušky

Koncem sedmdesátých let byla většina prací Výzkumného ústavu odborného školství zaměřena na konkretizaci nového pojetí výchovy a vzdělávání, které bylo rámcově vymezeno dokumentem Další rozvoj československé výchovně vzdělávací soustavy, a na jeho postupné zavádění do středních odborných učilišť a středních odborných škol. V souvislosti s tím se otevřela i otázka způsobů ověřování výsledků vzdělávacího procesu při maturitních zkouškách ve studijních oborech středních odborných škol a posléze i středních odborných učilišť. Zpočátku šlo pouze o návrhy na zjednodušení administrativy spojené s přípravou a prováděním maturitních zkoušek a na racionalizaci jejich organizace. Brzy se však ukázalo, že tradiční koncepce maturitních zkoušek je v rozporu s novým pojetím výchovy a vzdělávání v odborném školství⁴⁷, které na obsah vzdělávání v jednotlivých studijních oborech nahlíží jako na jednotně koncipovaný celek, v němž se cíle a obsah jednotlivých vyučovacích předmětů odvozují od pojetí oboru a profilu absolventa. To problematizuje tradiční předmětový přístup ke vzdělávání, pro který je charakteristický skladebný postup při konstruování obsahu vzdělávání, směřující od relativně daných vyučovacích předmětů k celku. Maturitní zkoušky byly na předmětovém přístupu založeny. Témata maturitních otázek se vybírala pouze z tzv. maturitních předmětů, jejichž obsah reprezentuje jen malou část vzdělávacích programů příslušného studijního oboru. Otázky postihují pouze dílčí prvky obsahu vzdělávání a vyžadují zpravidla jednoduchou reprodukci izolovaných poznatků. To nevytváří podmínky pro to, aby žáci mohli prokázat celkové pochopení problematiky tématu a způsobilost řešit reálné úkoly své profese.

Po vyhodnocení nedostatků tradičních maturitních zkoušek byla **formulována představa o funkcích a o podobě zkoušek, které by odpovídaly novému celostnímu pojetí přípravy v odborném školství**⁴⁸. Maturitní zkoušky měly být prostředkem, který postihne výsledky vzdělávání v jejich komplexní podobě. K nim patří nejen jednotlivé vědomosti, ale i způsobilost žáků syntetizovat získávané poznatky a využívat jich při řešení problémů, s nimiž se setkají v praxi. S ohledem na to se maturitní témata měla formulovat tak, aby zahrnovala nejdůležitější prvky z různých vyučovacích předmětů. Témata byla uspořádána do dvou celků. Jeden měl povahu všeobecně vzdělávací, druhý odbornou. Všeobecně vzdělávací část maturitní zkoušky vycházela z obsahu společenskovedních a jazykových vyučovacích předmětů. Témata z matematiky a z přírodovědných předmětů byla organicky zapojena do odborné části maturitní zkoušky. Žáci, kteří chtěli dále studovat na vysokých školách, mohli dobrovolně skládat maturitní zkoušku z matematiky nebo z cizího jazyka. Při zkoušce se nekladl důraz na reprodukci naučených textů, ale sledovalo se, zda žák dovede zaujímat

⁴⁷ Coufalík, Jaromír – Musil, Josef: Rozbor současného stavu maturitních zkoušek na SOŠ a návrhy na jejich zdokonalení. Praha, VÚOŠ 1978. 28 s.

⁴⁸ Coufalík, Jaromír: Návrh nového pojetí maturitních zkoušek na středních odborných školách. Praha, VÚOŠ 1979. 17 s.

stanovisko k určitým jevům a problémům, zda umí své stanovisko zdůvodnit a obhájit proti případným námitkám. Za optimální formu zkoušky, zvláště její odborné části, se proto považovala diskuse. Ta mohla vycházet z písemných prací, které žáci vypracovávali během studia v různých ročnících a v různých vyučovacích předmětech.

Návrh nové podoby maturitních zkoušek byl v letech 1981 až 1982 ověřován ve vzorku středních odborných škol. Byly přitom vypracovány různé varianty maturitních zkoušek. Na základě výsledků ověřování se dospělo k závěrům, že nové pojetí maturitních zkoušek se osvědčilo a lze je zavést ve všech středních odborných školách.

V roce 1983 vznikl návrh nové podoby maturitních zkoušek ve studijních oborech středních odborných učilišť. Koncepce těchto zkoušek vycházela ze zkušeností získaných při ověřování maturitních zkoušek ve středních odborných školách. Specifickým problémem maturitní zkoušky na středních odborných učilištích, který bylo nutno vyřešit, bylo začlenění závěrečné učňovské zkoušky ukončujících profesní přípravu. Byly vypracovány návrhy, které předpokládaly, že maturitní zkouška ve středních odborných učilištích bude mít i praktickou část, odpovídající svým obsahem povaze studijního oboru. V tomto případě by vznikla komplexní zkouška plnící jak funkci maturitní zkoušky, tak funkci závěrečné zkoušky⁴⁹.

7. Odborný výcvik

Záležitostmi odborného výcviku se Výzkumný ústav odborného školství začal soustavně zabývat od začátku sedmdesátých let. Do té doby za odborný výcvik odpovídaly instituce příslušných resortních ministerstev. Ty se soustředily převážně na vypracovávání instrukcí pro mistry odborné výchovy, v nichž navrhovaly vhodné postupy pro výuku tematických celků, které byly do učebních osnov zařazeny nově. Ucelené metodiky odborného výcviku vznikly jen ojediněle.

Když byl odborný výcvik organicky začleněn mezi ostatní vyučovací předměty a začaly se zdůrazňovat jeho vazby na teoretické odborné předměty, ukázalo se, že je nutno specifikovat „jeho postavení ve vzdělávacím procesu, jeho cíle, obsah, rozsah, organizaci, formy, systémy, zásady, metody, prostředky, charakter a kritéria pro výběr a normování učebních prací“. Byl proto přijat program prací na vytvoření didaktiky odborného výcviku, pojímané jako samostatná disciplína v rámci pedagogiky odborného školství⁵⁰.

Konstituování **didaktiky odborného výcviku** započalo analyticko-deskriptivními studii, které zachycovaly vývoj tohoto vyučovacího předmětu od roku 1930 do roku 1973 a na základě získaných poznatků vymezovaly základní problémy, které má didaktika odborného výcviku řešit.

Následně pak byly zpracovány studie týkající se systémů odborného výcviku⁵¹, cílů a obsahu odborného výcviku⁵², modelu struktury jeho učiva⁵³, modelu osvojování pracovních činností⁵⁴ a zásad pro tvorbu modelů metodické koncepce odborného výcviku⁵⁵. Řadu prací

⁴⁹ Doleček, Josef a kol.: Návrh nového pojetí maturitních zkoušek na SOU a SŠP. Praha, VÚOŠ 1983. 35 s.

⁵⁰ Vlášek, Karel: Didaktika odborného výcviku. Praha, VÚOŠ 1973. 52 s., samostatné přílohy; Vlášek, Karel a kol.: Vývoj, stav a problémy didaktiky odborného výcviku v ČSSR. Praha, VÚOŠ 1974. 284 s.

⁵¹ Vlášek, Karel: Systémy odborného výcviku. Praha, VÚOŠ 1976. 119 s.

⁵² Vlášek, Karel: Cíle, učivo a obsah odborného výcviku. Praha, VÚOŠ 1977. 122 s.

⁵³ Vlášek, Karel: Hypotetický model optimálních proporcí základního, rozšiřujícího a prohlubujícího učiva v odborném výcviku. Dílčí metodologická studie. Praha, VÚOŠ 1978. 60 s.

⁵⁴ Vlášek, Karel – Průcha, Jiří: Obecný model průběhu osvojování pracovních činností v odborném výcviku. Praha, VÚOŠ 1979. 109 s.

⁵⁵ Vlášek, Karel: Zásady pro tvorbu modelů metodické koncepce odborného výcviku. Praha, VÚOŠ 1987. 42 s.

zabývajících se problematikou odborného výcviku ukončují studie o tvorbě metodických materiálů pro řízení odborného výcviku⁵⁶.

Jde o práce teoretické povahy, které mají objasnit povahu sledovaných prvků systému odborného výcviku a vytvořit zásady pro jejich projektování a konstruování. Týkají se jevů, které jsou specifické pro odborný výcvik a mají jen málo paralel v ostatních vyučovacích předmětech. Svým rozsahem pokrývají celou problematiku odborného výcviku, od formulace jeho pojetí až po koncepci vyučování a metodická doporučení pro mistra odborné výchovy.

8. Uční, žáci, absolventi odborného školství

Výzkumy učňů

Podnětem pro zařazení výzkumu učňů a žáků středních odborných učilišť do plánů práce Výzkumného ústavu odborného školství byla potřeba postihnout některé základní osobnostní charakteristiky této části populace, které mohou výrazným způsobem ovlivňovat proces profesní přípravy. Učňové a žáci středních odborných učilišť představují ve srovnání se žáky ostatních druhů středních škol vysoce diferencovanou skupinu, pro niž je charakteristické velké rozpětí hodnot většiny znaků vyjadřujících jak jejich učební předpoklady, tak výsledky dosahované v profesní přípravě. Systém profesní přípravy přitom vytváří soubor podmínek vzdělávání, které nejsou pro rozvoj učňů jednotlivých předpokladových kategorií stejně příznivé. U některých z nich proto **vznikají disproporce ve výsledcích přípravy k povolání nebo dosahované výsledky nejsou adekvátní reálným učebním předpokladům**. Výzkumy učňů měly za cíl zjistit, jak velké jsou zmíněné rozdíly v hodnotách podstatných osobnostních charakteristik učňů a žáků středních odborných učilišť, jak se tyto rozdíly vlivem profesní přípravy mění a jak ovlivňují průběh této přípravy a její výsledky. Výzkumný program počítal s tím, že se uskuteční dvě etapy výzkumů. Cílem první bylo popsat situaci a vytypovat skupiny učňů a žáků středních odborných učilišť, u nichž profesní příprava probíhá dysfunkčně, ať již v tom smyslu, že její výsledky jsou horší, než by odpovídalo úrovni učebních předpokladů učňů a žáků, nebo v tom smyslu, že z různých důvodů neumožňuje těm, kteří nebyli úspěšní v základní škole dosáhnout uspokojivých výsledků. Výzkumy v první etapě probíhaly ve velkých vzorcích populace, aby bylo možno odhalit její strukturu a postihnout charakteristiky sledovaných znaků⁵⁷.

V další etapě se uskutečnil relativně intenzivní výzkum, který byl zaměřen na tzv. problémové skupiny žáků středních odborných učilišť, definované v předchozí etapě výzkumů. Tento výzkum⁵⁸ sledoval, jaký vliv na žáky má učivo a pedagogičtí pracovníci, a jak na ně působí podmínky školy a pracoviště reprezentované ostatními žáky a dospělými pracovníky, režimem školy a pracoviště a pracovními činnostmi. Výsledky výzkumu poskytly hlubší vhled do souvislostí mezi osobnostními a jinými charakteristikami žáků na jedné straně a činiteli přípravy k povolání na straně druhé. Byly podnětem pro úpravy obsahu

⁵⁶ Hromádková, Jana: Pojetí a struktura metodik odborného výcviku. Praha, VÚOŠ 1985. 59 s.; Hromádková, Jana: Návrh zásad pro tvorbu metodických příruček odborného výcviku. Praha, VÚOŠ 1988. 57 s.

⁵⁷ Švanda, Ivan: Deskripce populace učňů. Praha, VÚOŠ 1976. 169 s.; Švanda, Ivan: Učeň jako limitující faktor přípravy k povolání. Praha, VÚOŠ 1977. 355 s.; Švanda, Ivan: Rozvoj osobnosti učně v procesu přípravy k povolání. Praha, VÚOŠ 1979. 69 s.; Švanda, Ivan – Hrabal, Vladimír – Fazík, Alexander: Učeň 1978. Praha, VÚOŠ 1980. 140 s.; Švanda, Ivan: Učeň v procesu přípravy k povolání. Praha, VÚOŠ 1976. 169 s.

⁵⁸ Macák, Ludvík: Vliv specifických činitelů systému přípravy k povolání na žáky SOU. Praha, VÚOŠ 1983. 80 s.; Macák, Ludvík: Činitelé optimalizace všeobecného vzdělávání žáků SOU. Praha, VÚOŠ 1983. 115 s.; Macák, Ludvík: Žáci SOU a činitelé systému přípravy k povolání. Praha, VÚOŠ 1984. 52 s.; Macák, Ludvík: Žáci SOU a problémy jejich vzdělávání. Praha, VÚOŠ 1986. 65 s.

vzdělávání a vedly k návrhu optimálních způsobů přípravy žáků dvouletých učebních oborů, u nichž se zjišťované problémy vyskytovaly nejčastěji⁵⁹.

Zvláštní postavení mezi výzkumy týkajícími se žáků má srovnávací výzkum nazvaný **Specifika žáků jednotlivých druhů středních škol**⁶⁰. Jeho záměrem bylo zjistit a srovnat základní předpokladové charakteristiky žáků všech druhů středních škol a vytvořit tak poznatkovou základnu, z níž by bylo možno vycházet při úvahách o únosné míře integrace obsahu vzdělávání ve středních školách. Ta se totiž od konce sedmdesátých let prosazovala s cílem dospět postupně k vytvoření jednotné vnitřně diferencované střední školy. Vzorek byl složen z 3162 žáků a odpovídal oborové struktuře středních škol. Předmětem výzkumu byly jednak učební předpoklady vztahově postojoyé povahy, jednak učební předpoklady výkonové povahy, nazvané operační způsobilosti. Ty se zjišťovaly pomocí speciálně zkonstruovaného diagnostického nástroje, který byl sestaven z 30 úkolů odstupňovaných podle míry složitosti myšlenkových operací uplatňujících se při jejich řešení. Výzkumné šetření bylo zopakováno v části vzorku po třech letech, takže bylo možno sledovat vývoj některých charakteristik žáků, k němuž dochází pod vlivem působení školy a pracoviště. Výsledky obou šetření poskytly informace o rozdílech, které se mezi žáky jednotlivých druhů středních škol a skupin oborů přípravy projevují v jejich učebních předpokladech reprezentovaných školním prospěchem, úrovní inteligence měřené testem struktury inteligence, vztahově postojoyými charakteristikami zahrnujícími jasnost profesní perspektivy, vztah ke střední škole, vztah k obsahu vzdělávání a tzv. operačními způsobilostmi vytvářejícími podmínky pro uvědomělé a efektivní učení. Prokázalo se, že **žáci jednotlivých druhů středních škol a skupin oborů přípravy se odlišují většinou sledovaných charakteristik**. Podle hodnot charakteristik žáků bylo možno střední školy rozdělit do tří skupin. Jednu z nich tvoří střední odborná učiliště, a to jak jejich učební obory, tak obory studijní, druhá skupina zahrnuje specificky oborově profilované střední odborné školy (střední pedagogické školy, střední zdravotnické školy a střední zemědělské a technické školy). Do třetí skupiny jsou zařazena gymnázia, obecněji zaměřené střední průmyslové školy a střední ekonomické školy. Ukázalo se, že rozdíly mezi žáky škol těchto tří skupin jsou z hlediska sledovaných charakteristik natolik závažné, že by je programy vzdělávání měly respektovat.

Výzkumy žáků středních odborných škol

Výzkumy žáků středních odborných škol prováděli pracovníci Pedagogické laboratoře VÚOŠ, která působila od roku 1968 do roku 1990 na střední ekonomické škole v Praze 10⁶¹. Soustavně shromažďovali různé údaje o žácích této školy, o třídách a o vyučujících. Tak vznikla rozsáhlá banka dat, která v době ukončení činnosti laboratoře obsahovala přes milion údajů. Tato základní data byla využívána při řešení jednotlivých výzkumných úkolů a byla doplňována dalšími údaji získanými speciálními technikami vytvořenými pro určitý výzkum. Výzkumy zaměřené na žáky se uskutečnily v prvním období činnosti Pedagogické laboratoře. Pozornost se soustřeďovala na postižení **vlivu základních faktorů působících na vývoj osobnosti žáka** střední ekonomické školy. Z těchto faktorů byl sledován vliv rodiny, školy a středoškolské třídy⁶². Dále se zjišťovala závislost výkonu žáků ve škole na některých

⁵⁹ Macák, Ludvík: Specifické zvláštnosti dvouletých učebních oborů SOU. Praha, VÚOŠ 1987. 139 s.; Macák, Ludvík – Hnilica, Karel: Zvyšování účinnosti přípravy ve dvouletých učebních oborech SOU. Závěrečná zpráva. Praha, VÚOŠ 1990. 65 s.

⁶⁰ Švanda, Ivan: Specifika žáků jednotlivých druhů středních škol. Praha, VÚOŠ 1989. 136 s.

⁶¹ Historii Pedagogické laboratoře VÚOŠ, její činnost a výsledky popsal Jiří Pelikán v článku Pedagogická laboratoř VÚOŠ – experiment a výzva. Pedagogika, 49, 1999, č.3, s. 261-276.

⁶² Šafář, Zdeněk a kol.: Rodina jako činitel formování osobnosti středoškolského studenta. In: Sborník prací Pedagogické laboratoře VÚOŠ I. Praha, VÚOŠ, 1974, s. 37-71; Lukš, Jiří a kol.: Škola jako činitel formování osobnosti středoškolského studenta. In: Sborník prací Pedagogické laboratoře VÚOŠ I. Praha, VÚOŠ 1974, s.

osobnostních charakteristikách žáků. Velkou pozornost věnovali pracovníci Pedagogické laboratoře otázkám **školního prospěchu**. Kromě jiného zjišťovali, jaká je jeho predikční hodnota, a to jak pro předvídání úspěšnosti absolventů v zaměstnání, tak pro předvídání jejich úspěšnosti při studiu na vysoké škole⁶³. Uskutečnil se výzkum vztahu žáků k jednotlivým vyučovacím předmětům a sledovali se činitelé, kteří jej ovlivňují.

Pracovníci Pedagogické laboratoře uskutečnili i rozsáhlý **výzkum přijímacího řízení na střední školy**⁶⁴. I tento výzkum se velkou měrou týká žáků a je proto zmiňován na tomto místě. Pro výzkum byl vybrán vzorek 3000 uchazečů o studium na všech druzích středních škol. Z těch, kdo byli přijati, se u 1840 zjišťovaly v prvních ročnících a na konci studia studijní výsledky a řada dalších významných znaků. Kromě analýzy a zhodnocení vlastního přijímacího řízení šlo o objasnění otázky predikce úspěšnosti studia na základě údajů o žácích, které jsou k dispozici při přijímacím řízení.

Výzkum absolventů středních odborných učilišť

Výzkum absolventů středních odborných učilišť byl prováděn v roce 1984⁶⁵. Zaměřoval se jen na postižení takových znaků absolventů, které vypovídají o míře jejich úspěšnosti v zaměstnání. Jeho cílem bylo ověřit, zda je možné poznatků o úspěšnosti absolventů při výkonu povolání využít k hodnocení programů profesní přípravy. S ohledem na to byl výzkum proveden jen v několika oborech, které byly při dřívějších šetřeních vytypovány jako reprezentanti určitých kategorií povolání a absolventů středních odborných učilišť. Při výzkumu šlo především o objasnění základních otázek spojených s takovým typem verifikačního šetření: co považovat za kritérium úspěšnosti absolventa při výkonu povolání, jak zjišťovat tuto úspěšnost, jak rozlišit osobní příčiny neúspěchu absolventů při výkonu povolání od příčin souvisejících s programy profesní přípravy apod. Prokázalo se, že sledování úspěšnosti absolventů při výkonu povolání může při respektování různých omezení přinést cenné poznatky o eventuálních nedostatcích programů vzdělávání ve středních odborných učilištích.

9. Informace o profesní přípravě v zahraničí

Jak již bylo zmíněno, za jedno z východisek pro zpracování nové koncepce přípravy mládeže na dělnická povolání se v sedmdesátých letech považovaly informace o systémech odborného vzdělávání v zahraničí. Proto byl do plánu úkolů ústavu zařazen úkol nazvaný Srovnání systémů přípravy kvalifikovaných dělníků a jim podobných pracovníků v SSSR, v Německé demokratické republice, v Polské lidové republice, ve Francii, ve Velké Británii, v Německé spolkové republice a ve Švédsku. Tímto úkolem bylo zahájeno soustavné sledování profesní přípravy v zahraničí. Jeho výsledkem byly monografické práce deskriptivní povahy i studie

73-112; Hrabal, Vladimír – Lukš, Jiří a kol.: Výzkum školní třídy jako sociální skupiny v pedagogické situaci. In: Sborník prací Pedagogické laboratoře VÚOŠ II a III. Praha, VÚOŠ 1974, s. 5-131.

⁶³ Hrabal, Vladimír: Prediktivní hodnota některých pedagogických a psychologických údajů pro úspěch na střední ekonomické škole. In: Sborník prací Pedagogické laboratoře VÚOŠ I. Praha, VÚOŠ 1974, s. 121-128; Hrabal, Vladimír: Prospěch studenta na střední ekonomické škole a jeho výkon v inteligenčním testu (IQ). In: Sborník prací Pedagogické laboratoře VÚOŠ I. Praha, VÚOŠ 1974, s. 129-140; Hrabal, Vladimír – Lukš, Jiří – Šafář, Zdeněk: Stabilita a predikční hodnota školního prospěchu. In: Sborník prací Pedagogické laboratoře VÚOŠ I. Praha, VÚOŠ 1974, s. 163-184.

⁶⁴ Hrabal, Vladimír – Lukš, Jiří – Šafář, Zdeněk – Pelikán, Jiří – Váchová, Helena: Zpráva z výzkumu přijímacího řízení na střední školy v ČSR. Praha, VÚOŠ 1976. 132 s., přílohy.

⁶⁵ Švanda, Ivan – Hudcová, Hana: Způsobnost absolventů SOU jako prostředek verifikace obsahu vzdělávání žáků SOU. Praha, VÚOŠ 1986. 55 s.

srovnávající určité prvky přípravy na povolání ve vymezeném souboru zemí. Souběžně s jejich zpracováním byly řešeny i základní otázky komparativního pedagogického výzkumu. Informace o profesní přípravě v zahraničí byly čerpány z odborné literatury, ze zahraničních časopisů⁶⁶, z oficiálních dokumentů a ze zpráv o služebních cestách pracovníků VÚOŠ.

V první etapě vznikaly **studie popisující celé systémy přípravy na dělnická povolání** ve vybraných zemích⁶⁷. Všímalý si především těchto skutečností: právní úpravy přípravy na dělnická povolání, vztahu mezi základní školou a přípravou na povolání, formy přípravy na povolání, jejího řízení a kontroly, učebních oborů, obsahu přípravy, financování, závěrečných zkoušek, možností dalšího vzdělávání absolventů, vlivů technického pokroku na profesní přípravu a tendencí vývoje systému profesní přípravy. Studie ve svém závěru shrnují problémy přípravy na dělnická povolání, při jejichž řešení by mělo být využito mezinárodních zkušeností. K těmto problémům patří: návaznost profesní přípravy na vzdělávání v základní škole, jednotný systém přípravy, analýzy povolání, základní odborná příprava, učební obory, obsah vzdělávání, financování profesní přípravy.

V další etapě se pozornost soustředila na **komparaci vybraných prvků sledovaných zahraničních systémů profesní přípravy**. Ze zjištění se vyvozovaly závěry týkající se připravovaných změn v českém odborném školství⁶⁸.

Souběžně s těmito pracemi vznikaly **účelové srovnávací studie**, které přispívaly k řešení některých aktuálních problémů profesní přípravy v Československu⁶⁹. Informace o přípravě na dělnická povolání v zahraničí byly soustavně doplňovány a inovovány, tak aby odpovídaly aktuálnímu stavu⁷⁰.

V sedmdesátých letech se ukázalo, že sledování vývoje zahraničních systémů profesní přípravy by nemělo plnit pouze servisní funkci pro řešení jiných výzkumných úkolů. Byl vypracován **program činnosti v oblasti srovnávací pedagogiky** a spolu s ním vznikl i návrh na zřízení samostatného oddělení srovnávací pedagogiky ve VÚOŠ. Ke zřízení takového oddělení sice nedošlo, ale program činnosti byl z velké části postupně realizován. Pozornost se začala věnovat i vzdělávání středních technických a hospodářských pracovníků v zahraničí. Postup těchto prací byl obdobný jako v případě systémů přípravy mládeže pro dělnická povolání. Nejprve vznikly monografické deskriptivní práce postihující systémy středního

⁶⁶ V letech 1970-1989 docházelo do ústavu a bylo v jeho v knihovně k dispozici 14 odborných časopisů vycházejících v západních zemích: Adult Education [Velká Británie], Berufsberatung und Berufsbildung [Švýcarsko], Berufsbildung in Wissenschaft und Praxis [Německo], Computer Education [Velká Británie], Computers & Education, An International Journal, Der Ausbilder [Německo], Die berufsbildende Schule [Německo], Die neue Berufsschule [Německo], Education and Training [Velká Británie], Gewerkschaftliche Bildungspolitik [Německo], Industrial Education [USA], L'Enseignement technique [Francie], Lehrmittel aktuell [Německo], Perspectives – Prospects [UNESCO], Revue internationale du Travail [BIT], Vzgoja in izobraževanje [Slovinsko], Wirtschaft und Berufserziehung [Německo], Zeitschrift für Berufs- und Wirtschaftspädagogik [Německo]) a řada odborných časopisů z tzv. socialistických zemích. Pro práce v oblasti srovnávací pedagogiky z nich měl zvláštní význam časopis Vergleichende Pädagogik (NDR).

⁶⁷ Tvrdek, Václav – Černošský, Zdeněk: Systémy přípravy mládeže pro dělnická povolání a obdobné práce v Sovětském svazu, v Polské lidové republice, v Německé demokratické republice, ve Francii, v Německé spolkové republice a ve Švédsku. Srovnávací studie. Praha, VÚOŠ 1970. 401 s.

⁶⁸ Tvrdek, Václav – Čepěk, Pavel: Analogie a rozdíly vybraných prvků v systémech profesní přípravy dělníků a obdobných pracovníků v Sovětském svazu, Polské lidové republice, Německé demokratické republice, Maďarské lidové republice a v Československé socialistické republice. Praha, VÚOŠ 1974. 153 s.; Tvrdek, Václav: Analogie a rozdíly vybraných prvků systémů přípravy mládeže k povolání v Německé spolkové republice, ve Francii a ve Švédsku. Praha, VÚOŠ 1976. 116 s.

⁶⁹ Čepěk, Pavel: Analogie a rozdíly v soustavách učebních oborů Sovětského svazu, Polské lidové republiky, Německé demokratické republiky a Československé socialistické republiky. Praha, VÚOŠ 1975. 74 s.; Čepěk, Pavel: Porovnání forem přípravy mládeže pro dělnická povolání poskytující úplně střední vzdělání v socialistických zemích. Praha, VÚOŠ 1976. 116 s.

⁷⁰ Hudcová, Hana: Zpráva o některých změnách v systémech přípravy na dělnická povolání v SSSR, PLR, NDR. Praha, VÚOŠ 1980. 38 s.

odborného školství v SSSR, v PLR a v NDR⁷¹ a po nich byla zpracována syntetická srovnávací studie⁷², doplňovaná průběžně informacemi o změnách a inovacích v těchto systémech⁷³. Stejným způsobem postupovaly deskripce a komparace systémů přípravy technických a hospodářských pracovníků ve Švédsku, ve Velké Británii a ve Francii⁷⁴.

Díky systematickému shromažďování a zpracovávání informací o profesní přípravě v zahraničí byl ve Výzkumném ústavu odborného školství od sedmdesátých let k dispozici rozsáhlý fond poznatků o způsobech řešení některých otázek odborného vzdělávání v zahraničí, z nichž bylo možno čerpat podněty pro návrhy progresivních úprav českého systému profesní přípravy. Shromážděné poznatky mohly pracovníkům VÚOŠ usnadnit orientaci v situaci, která nastala po roce 1990.

10. Další výzkumné práce

Vedle zmíněných „velkých témat“, která se v určité podobě trvale objevovala v plánu úkolů Výzkumného ústavu odborného školství, realizovaly se i výzkumné práce krátkodobé nebo příležitostné. Ty někdy vytvářely teoretická a metodická východiska pro řešení operativních úkolů, jindy hledaly odpovědi na aktuální problémy profesní přípravy. Mnohé z nich stojí za pozornost pro svou dokumentační hodnotu i metodologickou přínosnost. Patří k nim studie o zásadách pro **tvorbu učebnic a učebních pomůcek** pro odborné školství⁷⁵, o **dalším vzdělávání** ředitelů středních odborných škol a učitelů odborných předmětů⁷⁶, o **pomaturitním studiu** absolventů středních škol⁷⁷.

Po přijetí dokumentu Další rozvoj československé výchovně vzdělávací soustavy se ústav soustředil na tvorbu programů vzdělávání pro všechny obory. Ty vznikaly v několika verzích

⁷¹ Hejlová, Eva: Systém středního odborného školství v SSSR. Praha, VÚOŠ 1975. 137 s., 75 příl.; Hejlová, Eva: Systém středního odborného školství v PLR. Praha, VÚOŠ 1975. 148 s., 60 příl.; Hudcová, Hana: Systém středního odborného školství v NDR. Praha, VÚOŠ 1976. 197 s.

⁷² Hudcová, Hana: Systémy středního odborného školství v ČSSR, SSSR, PLR a NDR. Praha, VÚOŠ 1979. 174 s.

⁷³ Hudcová, Hana: Zpráva o některých změnách v systémech středních odborných škol v SSSR, PLR, a NDR. Praha, VÚOŠ 1979. 52 s.

⁷⁴ Hudcová, Hana: Školský systém ve Švédsku se zřetelem k přípravě pro dělnická povolání a přípravě pro výkon technicko-hospodářských funkcí. Praha, VÚOŠ 1978. 49 s., příl.; Hudcová, Hana: Příprava technicko-hospodářských pracovníků ve školském systému Francie. Praha, VÚOŠ 1979. 96 s.; Hudcová, Hana: Příprava technickohospodářských pracovníků ve školském systému Velké Británie. Praha, VÚOŠ 1979. 98 s.; Hudcová, Hana: Systémy přípravy na výkon technickohospodářských funkcí ve vybraných kapitalistických státech a jejich vývojové tendence. Praha, VÚOŠ 1979. 72 s.

⁷⁵ Čiperová, Marie: Teorie tvorby vyučovací pomůcky. Praha, VÚOŠ 1977. 100 s.; Čiperová, Marie: Model systému vybavování středních odborných učilišť materiálními didaktickými prostředky. Praha, VÚOŠ 1979. 40 s.; Čiperová, Marie: Normativy materiálních didaktických prostředků a problematiky jejich tvorby. Praha, VÚOŠ 1980. 72 s.; Čiperová, Marie: Teoretická a metodologická východiska tvorby systému materiálních didaktických prostředků. Praha, VÚOŠ 1982. 116 s.; Čiperová, Marie: Pojetí struktury, obsahu a formy učebnic a problematika jejich tvorby. Praha, VÚOŠ 1986. 116 s.

⁷⁶ Bürgl, Bohumil: Další vzdělávání vedoucích OU, US, mistrů odborného výcviku a vychovatelů organizované ústředními úřady a orgány. Praha, VÚOŠ 1974. 64 s.; Peleška, Jaroslav: Analýza struktury pedagogických pracovníků odborného a učňovského školství v letech 1963-1973 se zvláštním zřetelem k jejich vzdělání. Praha, VÚOŠ 1974. 55 s.; Zelenská, Milada: Vývoj kvalifikačních požadavků a forem přípravy učitelů odborných předmětů na průmyslových a ekonomických školách. Praha, VÚOŠ 1973. 34 s.

⁷⁷ Thomasová, Marie: Zhodnocení dosavadního vývoje a současného stavu pomaturitního studia absolventů SOŠ. Praha, VÚOŠ 1978. 21 s.; Thomasová, Marie: Návrh zásad nového systému pomaturitního studia absolventů SOŠ. Praha, VÚOŠ 1979. 42 s.; Thomasová, Marie: Zhodnocení dosavadního vývoje a současného stavu studia absolventů gymnázií na SOŠ. Praha, VÚOŠ 1978. 26 s.; Thomasová, Marie: Návrh zásad nového systému pomaturitního studia absolventů gymnázií. Praha, VÚOŠ 1980. 21 s.; Thomasová, Marie: Vývoj a stav pomaturitního studia absolventů středních škol. Praha, VÚOŠ 1980. 80 s.

a byly do škol zaváděny postupně. „Prozatímní“ verze učebních dokumentů byly podrobeny tzv. **verifikaci**, při níž se posuzovala adekvátnost jejich zpracování vůči vytyčeným programovým záměrům. Kromě toho se v rozsáhlém vzorku škol **empiricky ověřovala jejich funkčnost a přiměřenost**. Záměry verifikací i ověřování jsou zachyceny v projektech těchto činností, výsledky v závěrečných zprávách a studiích⁷⁸.

Koncem sedmdesátých let se změnilo postavení odborných učilišť ve školském systému. Stala se z nich střední odborná učiliště, která měla ve středním článku tohoto systému rovnocenné postavení se středními odbornými školami a s gymnázii. To mělo důsledky i pro jejich řízení a proto v ústavu vznikly **návrhy nových způsobů organizace a řízení středních odborných učilišť**⁷⁹.

Ústav věnoval pozornost i otázkám výchovného působení školy a pracoviště na žáky. Některé aktivity v této oblasti mají povahu výzkumných úkolů. Ty se týkaly specifických záležitostí výchovy v odborném školství a na základě rozborů charakteru jeho činitelů naznačovaly, čeho je v profesní přípravě možno využít k nenásilnému a přirozenému utváření a upevňování morálních a charakterových vlastností žáků. V roce 1985 byla v rámci samostatného výzkumného úkolu otevřena otázka tzv. **profesionálních kvalit výchovného charakteru**. Tímto nepřiliš srozumitelným pracovním názvem se označovaly vztahově postojové prvky, které jsou nezbytnou součástí kvalifikace odborného pracovníka a významně ovlivňují kvalitu vykonávaných činností. Této součásti kvalifikace nebyla do té doby věnována pozornost, protože se předpokládalo, že bude vznikat automaticky při osvojování odborných vědomostí a dovedností nebo působením pracovního prostředí. Tento předpoklad je ovšem mylný. Byl proto vypracován projekt úkolu, který se zabýval identifikací profesionálních kvalit výchovného charakteru v určitých profesích, zjišťováním jejich váhy v kvalifikaci pro jejich výkon a možnostmi jejich záměrného utváření v procesu profesní přípravy⁸⁰.

V ústavu vzniklo i několik závažných prací o **vývoji jednotlivých článků odborného školství**. Vzniklé historické studie jsou pro svůj heuristický přínos i způsob zpracování uznávanou součástí dějin československého školství⁸¹. Některé z nich obsahují hluboké rozborů vývoje určitých prostředků odborného vzdělávání⁸².

⁷⁸ Švanda, Ivan a kol: Verifikace pojetí, struktury a obsahu všeobecně vzdělávací složky přípravy mládeže v SOU. Závěrečná zpráva o výzkumu. Sv. I a II. Praha, VÚOŠ 1985. 325 s.; Váchová, Helena: Experimentální ověřování nového pojetí přípravy na středních odborných školách. Praha, VÚOŠ 1984. 162 s.; Váchová, Helena: Ověřování účinnosti nového pojetí výchovy a vzdělávání na SOŠ. Závěrečná zpráva. Praha, VÚOŠ 1988. 55 s., přílohy.

⁷⁹ Klímová, Marie – Peleška, Jaroslav – Dlabal, Vladimír: Organizace a řízení středního odborného školství. Praha, VÚOŠ 1980, 75 s., přílohy.

⁸⁰ Tyrychtr, Zdeněk – Volková, Vlasta – Čepek, Pavel: Ověřování efektivity pracovní výchovy. Úvodní studie. Teoretická východiska pro řešení úkolu. Praha, VÚOŠ 1986. 50 s.; Tyrychtr, Zdeněk – Bucharová, Vlasta – Kašparová, Jana – Volková, Vlasta: Ověřování efektivity pracovní výchovy. Dílčí výzkumná zpráva úkolu RS II-07/2. Praha, VÚOŠ 1990. 215 s.

⁸¹ Černohorský, Zdeněk: Vývoj učňovského školství v Československu. Praha, SPN 1973. 180 s.; Černohorský, Zdeněk: Dějiny zemědělského školství v Československu. Praha, SPN 1980. 308 s.; Černohorský, Zdeněk: Dějiny průmyslového školství v ČSR. Praha, VÚOŠ 1980. 390 s.; Černohorský, Zdeněk: Dějiny středního ekonomického školství v ČSR. Praha, SPN 1980. 215 s.; Boháč, Antonín – Šulcová, Věra: Československé střední odborné školy od osvobození do dneška. Praha, VÚOŠ 1979. 324 s.; Boháč, Antonín – Thomasová, Marie: Čtvrtstoletí studia při zaměstnání na středních odborných školách. Praha, VÚOŠ 1978. 179 s.

⁸² Havlíček, Josef: Odborný výcvik učňů v průmyslu. Praha, VÚOŠ 1973. 174 s.

11. Struktura výzkumných úkolů a způsoby zveřejnění jejich výsledků

V souladu s tehdejším způsobem centrálního řízení výzkumné činnosti byly výzkumy zařazovány do některého z celostátních plánů výzkumu. Jen specifická témata odborného školství byla součástí dlouhodobých výzkumných programů, které vytyčoval sám ústav.

Celostátními plány výzkumných úkolů v oblasti školství byly Plán základních koncepčních úkolů rozvoje školství a vědy (ZKÚ), zrušený počátkem sedmdesátých let; Státní plán základního (badatelského) výzkumu (SPZV, SP) a Jednotný plán resortních úkolů (resortního výzkumu) v oblasti školství (RS). Tyto plány se sestavovaly na pět let, stejně jako plány rozvoje národního hospodářství.

V celostátních plánech výzkumu byly úkoly uspořádány hierarchicky. Nejvýše stály tzv. programy a stěžejní směry. Každý z nich obsahoval několik hlavních úkolů rozčleněných do dílčích úkolů. Ty mohly zahrnovat i samostatná výzkumná témata. Problematika odborného školství se zpravidla řešila v hlavních a dílčích úkolech.

Výsledky výzkumné činnosti byly různým způsobem publikovány. Všechny projekty výzkumných úkolů a zprávy o dosažených výsledcích se posuzovaly při oponentním řízení. Proto byly rozmnoženy a kromě zadavatele úkolu a oponentů je dostávali všichni vedoucí skupin a oddělení VÚOŠ. Materiály upravené podle závěrů oponentního řízení byly zasílány i zainteresovaným externím spolupracovníkům ústavu.

Výzkumný ústav odborného školství měl své ediční oddělení. To od roku 1964 vydávalo **Zprávy Výzkumného ústavu odborného školství**, v nichž se uveřejňovaly výsledky nejzávažnějších výzkumů. V sedmdesátých letech ústav svou publikační činnost rozšířil a materiály byly podle své povahy vydávány v některé z pěti edičních řad. Pro teoretické studie byla určena řada T, pro metodické materiály řada M, pro experimentální učební texty řada E, pro dokumenty řada D a pro informace řada I.

Informace o výzkumech a o jejich výsledcích otiskovaly i odborné časopisy, zejména Odborná škola, Zemědělská škola a Odborná výchova. Výběr poznatků získaných při výzkumech byl publikován také v časopisech, které ústav vydával pro pracovníky škol, v Hospodářských aktualitách a metodických rozhledech pro ekonomické školy (HAMR) a v Technických aktualitách a metodických rozhledech pro střední průmyslové školy (TAMR).

12. Pedagogika odborného školství

V rámci výzkumné činnosti rozvíjené od sedmdesátých let byly vytvořeny a vyzkoušeny účinné metodologické nástroje pro identifikaci a řešení specifických problémů odborného vzdělávání. Vznikl i rozsáhlý fond věcných poznatků o problematice odborného školství. To vytvořilo příznivé podmínky pro **konstituování samostatné disciplíny v rámci pedagogických věd – pedagogiky odborného školství** (zpočátku nazývané pedagogika odborné výchovy). Program jejího rozvoje byl připraven ve Výzkumném ústavu odborného školství a odráží šíři a strukturu témat jeho aktivit. Byl vyhlášen na podzim roku 1975⁸³ při oslavách dvacátého pátého výročí vzniku ústavu. Program předpokládal, že se pedagogika odborného školství bude zabývat studiem sociálně ekonomických koncepcí profesní přípravy a tím si vytvoří východiska pro teoretické práce týkající se oborových systémů odborného školství. Záměrem a cílem výzkumných prací je stanovit základní charakteristiky oborů přípravy, zásady pro tvorbu učebních dokumentů, zásady pro výběr obsahu všeobecně vzdělávacích a odborných vyučovacích předmětů a zásady organizace vzdělávacího procesu. Pedagogika odborného školství bude věnovat pozornost výzkumu žáků, absolventů středních

⁸³ Císař, Václav: Pedagogika odborné výchovy, její postavení a program dalšího rozvoje. In: Sborník referátů ze slavnostního zasedání vědecké rady Výzkumného ústavu odborného školství. Praha, VÚOŠ 1976, s. 9-27.

odborných učilišť a středních odborných škol i učitelů. Měla by sledovat vývoj profesní přípravy v zahraničí. Významným úkolem pedagogiky odborného školství je vytvářet a zpřesňovat adekvátní pojmový aparát.

Zpracoval Ivan Švanda

Stručná historie knihovny VÚOŠ

Toto číslo je věnováno výzkumné činnosti ústavu za padesát let jeho existence. S touto činností souvisí i vznik Zpravodaje VÚOŠ, třebaže jeho historie je mnohem kratší – letos vychází jedenáctý ročník, jak je zřejmé z titulní stránky.

Knihovna, nebo chcete-li informační středisko, však pracovníkům provádějícím výzkum slouží od počátku ústavu. V té době byla dosti úzce spojena s dokumentačním oddělením. Knihovna měla za úkol shromažďovat, zpracovávat a uchovávat knižní a časopiseckou literaturu a zpřístupňovat ji čtenářům. Pracovníci dokumentačního oddělení, kromě jiných činností, dokumentačně zpracovávali československé a zahraniční časopisy.

Fondy knihovny se doplňovaly především podle požadavků pracovníků ústavu. Přesto hodně záleželo na osobnosti knihovníka, na jeho všeobecném přehledu, zájmu a schopnosti orientovat se v knižní i časopisecké produkci. Je pravda, že v době, kdy knihy vycházely spořádaně každý čtvrtek a jejich vydání bylo ohlášeno čtrnáct dní dopředu v týdeníku *Nové knihy*, byla orientace snazší než dnes. Málakdo si však dnes vzpomene na složitý způsob, jakým se objednávala tzv. „devizová“ literatura. V rámci kvót, které byly určovány podle záhadného klíče a stanovovaly, za kolik peněz se v daném roce mohou nakoupit knihy a časopisy z určité západní země, bylo uměním dosáhnout optimálního výsledku. Některé devizové časopisy byly získávány výměnou se zahraničními institucemi. Při objednávání literatury bylo třeba mít při ruce seznam „deziderát“, to znamená knih, které se objednají, až to kvóta umožní. Někdy bylo rozhodování opravdu velmi těžké. Zejména v oblasti společenských věd se však podařilo vytvořit skutečně reprezentativní sbírku. V době normalizace se velká většina těchto knih ocitla tzv. na indexu, na knihovnu VÚOŠ se však naštěstí pozapomnělo, takže „zakázané“ knihy se půjčovaly bez omezení.

Začátkem sedmdesátých let se v tehdejším Československu začala vytvářet síť středisek VTEI (vědeckých, technických a ekonomických informací) ve všech odvětvích. Tato síť byla třístupňová a zahrnovala odvětvová, oborová a základní informační střediska. Ve VÚOŠ vzniklo oborové informační středisko (OBIS) pro oblast odborného vzdělávání. Odvětvové informační středisko (ODIS) v oblasti výchova, vzdělávání školství bylo založeno ve Státní pedagogické knihovně Komenského, která v té době byla součástí Ústavu školských informací. OBIS ve VÚOŠ spadalo spolu s dalšími OBIS pod jeho vedení. Spolupráce byla založena na rozdělení odpovědnosti za dokumentační zpracování článků z našich i zahraničních časopisů, popřípadě sborníků. Veškeré zpracované dokumentační záznamy se shromažďovaly v ODIS, odkud byly distribuovány všem zúčastněným. Zpočátku šlo o cyklostylované lístky mezinárodního formátu, které se ukládaly do kartotéky, potom se začalo simultánně používat zpracování na sálovém počítači, až konečně rozvoj osobních počítačů i u nás dospěl tak daleko, že bylo možné budovat databáze v počítačích jednotlivých informačních středisek. Organizace zůstává v podstatě stejná jako v době cyklostylovaných lístků, ale celý proces zpracovávání, třídění, shromažďování, distribuce a hlavně vyhledávání (rešerše) je mnohem efektivnější a pohodlnější.

Síť středisek VTEI před několika lety oficiálně přestala existovat. Spolupráce v oblasti dokumentačního zpracovávání časopisů však zásluhou pracovníků Státní pedagogické knihovny Komenského funguje dál. Výhody této spolupráce jsou jasné. Šetří čas, peníze a zpřístupňuje mnohem více informací, než může získat jedno osamocené informační středisko, i kdyby bylo, jak se dnes říká, dobře vybaveno materiálovými a lidskými zdroji.

Zpravodaj VÚOŠ má z této spolupráce rovněž velký užitek. **AK**